

Kirkegårdskultur 2009-10

Kirkegårdskultur

2009-10

Formand: Elof Westergaard
Vestre Allé 5
8600 Silkeborg
Tlf. 86 80 19 27
eve@km.dk

Næstformand: Mette Fauerskov
Skt. Pauls Kirkeplads 9B
8000 Århus C
Tlf. 86 12 16 66
Mobil 22 25 86 67
mf@mflandskab.dk

Kasserer og ekspedition: Hans Broch-Mikkelsen
Strandparken 16
5800 Nyborg
Tlf. 65 31 02 49
brochm@privat.dk

Sekretær: Karin Kryger
Hvidørevej 35
2930 Klampenborg
Tlf. 39 64 40 36
ketskryger@mail.tele.dk

Redaktion: Stine Helweg
Karin Kryger
Anne-Louise Sommer
Elof Westergaard

Tryk/Layout: PrinvoVejle

ISSN 0907-8541

Forsidemotiv: Haderslev Assistenskirkegård
Foto: Karin Kryger 2009

Indholdsfortegnelse

Forord	4
Om kirkegårdenes økonomi <i>Af Finn Langager Larsen</i>	6
Engle <i>Af Elof Westergaard</i>	13
Kirkegårdens poesi <i>Af Lise Gram</i>	21
Gravlunden – et kulturelt lappeteppe? <i>Af Cora Alexa Døving</i>	38
Hvordan forsvandt Christen Waages gravmæle af Johannes Wiedewelt på Assistens Kirkegård? <i>Af Karin Kryger</i>	47
Hvad med kulturen? <i>Af Susanne Guldager</i>	57
Hvordan bevares kirkegårdskulturen <i>Af Hans Broch-Mikkelsen</i>	64
ASCE årsmøde i Granada, 1.-2. oktober 2009 <i>Af Stine Helweg</i>	67
Dansk Kirkegårdskultur <i>Af Elof Westergaard</i>	70
Glimt fra årsmødet 8.-9. juni 2009 <i>Af Karin Kryger</i>	73
Foreningen for Kirkegårdskultur Årets gang <i>Af Elof Westergaard</i>	76
Bestyrelsen pr. november 2009	78

Forord

Kirkegårdskulturen har mange aspekter. Økonomiske, kunstneriske, kulturelle, grafiske, gartneriske, poetiske og historiske. Det vil også afspejle sig i dette årsskrift. Og vi kommer vidt omkring. Vi vil bevæge os på de hjemlige kirkegårde, men bliver også taget med til Norge, Pakistan og England.

Departementschef i Kirkeministeriet Finn Langager Larsen skriver om de nye regelsæt for kirkegårdstakster, der trådte i kraft 1. september. Det er et foredrag, som Finn Langager Larsen holdt på bedemændenes seminar i Odense, som vi har fået lov til at bringe, da det har stor interesse for foreningens medlemmer.

Elof Westergaard fortæller om engle, dejlige engle skabt til gravsteder af sten- og billedhuggerne Torvald og Ejgil Westergaard.

Mange trossamfund har deres egen kirkegårdskultur (og her skulle man måske kalde det gravpladskultur). Cora Døving fortæller om, hvorledes integrationen afspejler sig i den norske kirkegårdskultur, hvor man er åben for at indrette begravelsespladser til flere trossamfund på de offentlige begravelsespladser. Samme kirkegård, men flere trossamfund, og her er også dyrkere af asatroen. Problemet med indviet eller ikke indviet jord tilsyneladende løst meget pragmatisk. Døvings artikel behandler primært de muslimske begravelsespladser og fremhæver såvel lighedspunkter som forskelle på de muslimske og de traditionelle norske grave.

Lise Gram har kastet sig over de poetiske sider af kirkegårdskulturen. Hun skriver om kirkegårdens poesi og følger, hvorledes kirkegårde er beskrevet af digterne, som f.eks. Johannes Ewald, Viggo Stuckenberg og Karl Höck, fra midten af 1700-tallet til vore dage.

Karin Kryger gør rede for, hvorledes en aftale om et gravmæle i bogstaveligste forstand gik op i røg. Et fornemt gravmæle af Johannes Wiedewelt på Assistens Kirkegård i København forsvandt på trods af, at Nicolai Kirke havde forpligtet sig til at vedligeholde monument og gravsted "så længe tiden varer".

Hvad med kulturen? spørger Susanne Guldagers inspireret af Poul Henningsen. Hun fortæller om, hvorledes effektiv drift og rationelle plejeplaner også kan være nyttige redskaber til at hjælpe med at bevare kirkegårdskulturen.

Stine Helweg har været til ASCEs (Association of Significant Cemeteries in Europe) kongres i Granada og fortæller om sine indtryk fra mødet.

Hans Broch-Mikkelsen har været til bedemændenes seminar om kirkegårdskultur i Odense og har nogle refleksioner om forskellen på at bevare kirkegårdskulturen og at være i opbrud mod det traditionelle og for det alternative og kreative.

Årsskriftet rundes af med formandens beretning om året der gik og en beretning om årsmødet i Haderslev. Næste år mødes vi til årsmøde i Odense den 17.-18. maj. Men det bliver ikke den eneste gang, vi mødes næste år. Den 14. og 15. november 2010 mødes vi igen til et seminar med titlen Dødens Pris, der vil finde sted i Løgumkloster. Bestyrelsen arbejder hårdt på programmet, som vi håber at kunne sende ud først i det nye år. Men I må endelig allerede nu reservere dagene i jeres kalender, for vi vil gerne se så mange som muligt af jer til seminaret, der vil behandle prissætningen af døden i såvel direkte som overført betydning.

Redaktionen

Om kirkegårdenes økonomi

Foredrag holdt på Danske Bedemænds konference

”Hvordan bevares Kirkegårdskulturen” den 15. september 2009 i Odense

Af Finn Langager Larsen

Kommitteret i Kirkeministeriet

Når man behandler emnet kultur, kommer man ikke udenom økonomi, idet kultur og økonomi er nært forbundne begreber, uanset om man satser på udvikling, konsolidering eller afvikling inden for det kulturelle område.

Kirkegårdenes økonomi er i øvrigt et meget aktuelt emne, idet der netop er udsendt et helt nyt regelsæt om ”beregning af kirkegårdstakster”. Det består af et cirkulære og en vejledning om beregning af kirkegårdstakster samt et takstberegningsskema i form af et ret omfattende regneark med tilhørende vejledning, som er lagt ud på Kirkeministeriets hjemmeside, hvorfra det kan hentes. Reglerne er trådt i kraft d. 1. sept. 2009. Provstiudvalget skal sikre gennemførelsen af beregningerne i cirkulæret inden d. 1. sept. 2012, således at der er mulighed for at gennemføre en gradvis tilpasning af taksterne. Reglerne gælder ikke for kirkegårde i landets største byer, hvor det er kommunen, der bestyrer begravelsesvæsenet.

Før jeg omtaler de nye regler, og hvad de indebærer, vil jeg bruge lidt tid på at orientere kort om baggrunden for, at vi i Kirkeministeriet har kastet os ud i at fastsætte bindende regler for, hvorledes man fremover skal beregne kirkegårdenes takster. Det har nemlig aldrig tidligere været gjort.

De overordnede regler om kirkegårdstakster findes i § 12 i lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. Heri siges det bl.a., at der på enhver kirkegård skal være en vedtægt, der er godkendt af provstiudvalget, og at vedtægten bl.a. skal indeholde takstbestemmelser vedrørende erhvervelse, fornyelse og vedligeholdelse af gravsteder. Endvidere siges det, at prov-

stiuudvalget ved godkendelsen skal sikre ensartede takster inden for samme ligningsområde, med mindre særlige forhold gør sig gældende.

Disse få og enkle regler har været gældende i mange år og er udtryk for, at kirkegårdsdrift er et lokalt folkekirkeligt anliggende. Menighedsrådene har som kirkegårdenes bestyrere ansvaret for at udarbejde en kirkegårdsvedtægt, og at der heri fastsættes nogle takster, som kirkegårdenes brugere skal betale for forskellige ydelser på kirkegårdene. Vedtægten skal så godkendes af provstiuudvalget. Dette har hidtil været de eneste regler, der har været fastsat om kirkegårdenes takster, dog med den modifikation, der følger af almindelige forvaltningsretlige regler, at takster er offentlige gebyrer, og at de derfor ikke må overstige de faktiske omkostninger, der er forbundet med leverancen af den ydelse, som taksten modsvarer. Det har således hidtil været op til menighedsrådene og provstiuudvalget at bestemme taksternes størrelse inden for et ligningsområde og derved bestemme, om taksterne skal være fuldt omkostningsdækkende eller ej, og derved fastsætte, hvor stor en del af kirkegårdenes drift, der skal finansieres gennem brugerbetaling og hvor stor en del, der skal betales over kirkeskatten.

Det bliver der ændret på med de nye regler, som er en konsekvens af, at folkekirkens lokale økonomi har været genstand for en betydelig politisk opmærksomhed i de seneste år. Man kan således i regeringsgrundlaget for den nuværende regering under afsnit 22 "En moderne folkekirke" under konkrete initiativer læse følgende under overskriften "folkekirkens økonomi":

"Folkekirken skal bruge færre penge på administration, bygninger og kirkegårde og i stedet fokusere på "mere kirke" og bedre service til folkekirkens medlemmer. Regeringen vil med afsæt i anbefalinger og forslag i betænkning nr. 1491/2007 om folkekirkens lokale økonomi ("den grønne betænkning") fremme en række konkrete initiativer i den retning."

Målet er altså, at der skal bruges færre penge på kirkegårdene, og *midlet* hertil er forslagene i den grønne betænkning.

I den citerede betænkning er der et stort afsnit om kirkegårdene, der bygger på en rapport fra et underudvalg om kirkegårdenes økonomi, som jeg var formand for. Rapporten kan ses i sin helhed på Kirkeministeriets hjemmeside. I rapporten er det blandt andet beregnet, at folkekirkens samlede kirkeskattefinansierede underskud ved kirkegårdsdrift i 2005 udgjorde 831 mio. kr., der fremkommer ved, at udgifterne er opgjort til

1 mia. 286 mio. kr. og indtægterne til 455 mio. kr. Det betyder, at ca. 65% af kirkegårdenes udgifter dækkes via skattebetaling, mens kun ca. 35% dækkes af brugerbetaling.

Hvis man vil nedsætte skattebetalingen til kirkegårdenes drift, så der kan frigives skattemidler til "mere kirke", vil det være nærliggende at gøre dette ved at undersøge mulighederne for at forøge brugerbetalingen, d.v.s. begynde med at undersøge det eksisterende takstniveau. En anden mulighed vil være, at man kan forsøge at effektivisere hele kirkegårdsdriften og optimere ressourceanvendelsen på kirkegårdene.

I den grønne betænkning er problematikken omkring kirkegårdstaksterne udførligt behandlet. Der bliver særligt sat fokus på, hvorledes størrelsen af taksterne forholder sig til de faktiske udgifter, der er forbundet med den ydelse, som taksten er betaling for. Den førømtalte procentvise fordeling mellem skattefinansiering og brugerbetaling indikerer nemlig, at taksterne kun i ringe grad dækker omkostningerne.

Kirkegårdene står for levering af tre ydelser, som er direkte borgerrelaterede, og som der kan kræves betaling for i form af takster, som fastsættes i vedtægten.

1. De stiller gravsteder til rådighed, som borgerne kan erhverve brugsret til. Kirkegårdene har i praksis monopol på denne ydelse.
2. De udfører gravning og tilkastning af grave. Kirkegårdene har monopol på denne ydelse.
3. Kirkegårdene vedligeholder gravsteder efter aftale, enten for en længere årrække (gravstedslegat) eller for et år ad gangen. Borgerne kan vælge selv at stå for vedligeholdelsen eller indgå aftale med andre derom. Her har kirkegårdene altså ikke et monopol.

I den grønne betænkning er der for hver ydelse foretaget en gennemsnitsomkostningsberegning på grundlag af nogle opstillede modeller til beregning af kostpriserne. Disse blev så sammenholdt med blandt andet de takster, som Forbrugestyrelsen offentliggjorde i Forbrugerreddegørelse 2006 om kirkegårdenes priser. Endvidere blev der foretaget en søgning på internettet efter kirkegårdstakster, som kunne holdes op mod gennemsnitsberegningen.

Der blev således foretaget en miniundersøgelse på området, og det kunne sammenfattende konkluderes, at de undersøgte

kirkegårde kun i begrænset omfang havde fastsat takster, der dækker omkostningerne ved de ydelser, som de leverer til borgerne.

Dette subsidieringsprincip kan forsvares i forhold til indenkommunalt boende folkekirkemedlemmers erhvervelse af brugsret til gravsteder samt betaling for gravning og tilkasting af grave, idet alle kirkeskatteydere, der betaler til kirkegårdenes driftsunderskud, stilles lige. Dette gælder derimod ikke ved betaling for ren- og vedligeholdelse, idet den kirkeskatteyder, der vælger selv at passe et gravsted og derved ikke subsidieres af kirkeskatten, er med til at betale til vedligeholdelsen af andre folkekirkemedlemmers gravsteder.

I forhold til udenkommunalt boende folkekirkemedlemmer kan man diskutere det rimelige i, at de subsidieres, idet de ikke bidrager til kirkeskattebetalingen i den pågældende kommune.

Helt galt er det med kirkeskattesubsidiering af ydelser til personer, der ikke er medlem af folkekirken. De har ikke gennem kirkeskattebetaling bidraget til kirkegårdenes opretholdelse, og det er derfor kun meget rimeligt, at de betaler den fulde pris for de ydelser, som kirkegården leverer til dem.

Alt i alt blev det konstateret, at taksterne for ydelser til personer, der ikke gennem kirkeskat bidrager til kirkegårdenes opretholdelse, på meget få kirkegårde er af en sådan størrelse, at de dækker omkostningerne ved de ydelser, der leveres. Det kunne derfor konkluderes, at hvis taksterne for disse personer blev sat op, så de dækkede udgifterne, ville det samlede medlemsfinansierede kirkegårdsunderskud kunne reduceres mærkbart.

Disse konstateringer og anbefalinger i den grønne betænkning har ført til nogle ændringer af § 12 i lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde, således at provstiuvalgene nu efter forhandling med menighedsrådene kan tage initiativ til at ændre tidligere godkendte takster, ligesom Kirkeministeriet har fået en bemyndigelse til at fastsætte regler om beregning af kirkegårds- og krematorietakster. Det er disse overordnede regler, der nu har resulteret i det regelsæt, som jeg omtalte i begyndelsen, nemlig cirkulære og vejledning om "beregning af kirkegårdstakster" samt et beregningskema i form af et regneark med tilhørende vejledning.

Hovedlinierne i reglerne er:

- Provstiudvalget har ansvaret for, at der på hver kirkegård foretages en beregning af omkostningerne ved
 - 1) erhvervelse, fornyelse og forlængelse af brugsret til gravsteder
 - 2) gravning og tilkastning af grave
 - 3) ren- og vedligeholdelse af gravsteder.
- Beregningen skal danne grundlag for takstfastsættelsen på kirkegårdene.
- Beregningen skal følge principperne i Kirkeministeriets vejledning og beregningsskema.
- Beregningen skal dække de faktiske omkostninger ved ydelserne.
- Provstiudvalget fastsætter taksterne i provstiet. For så vidt angår erhvervelse og fornyelse af brugsret samt gravning og tilkastning af grave kan taksterne for folkekirkemedlemmer sættes lavere end de beregnede omkostninger. For alle andre takster gælder, at de skal fastsættes, så de dækker omkostningerne.

D.v.s. at fremover skal alle betale den fulde pris for ren- og vedligeholdelse af gravsteder, ligesom ikke-medlemmer af folkekirken samt valgmenighedsmedlemmer skal betale den fulde omkostningsbestemte pris for alle kirkegårdenes ydelser.

Der er ingen tvivl om, at disse tiltag vil betyde takststigninger på rigtig mange kirkegårde, og man har da allerede også i pressen set nogle eksempler på, at folk beklager sig over en stor stigning i taksten for ren- og vedligeholdelse.

Det er herefter meget nærliggende at stille det spørgsmål: Hvilke konsekvenser vil dette få for kirkegårdenes udseende i fremtiden?

Det er jo normal markedsøkonomi, at hvis prisen på en vare stiger, så falder efterspørgslen. Dette princip kan dog ikke umiddelbart overføres til kirkegårdsområdet, der har næsten monopol på at stille gravpladser til rådighed for begravelse og på at grave og tilkaste grave. Endvidere kan ydelserne ren- og vedligeholdelse ikke umiddelbart fravælges, idet en gravstedsejer er forpligtet til at sørge for, at gravstedet holdes i sømmelig stand. Det, som gravstedsejeren kan gøre, er at fravælge kirkegården til at forestå ren- og vedligeholdelsen og enten selv gøre arbejdet eller få en privat gartner til det. Mit bud på denne problemstilling er, at der næppe vil ske de

store forandringer. I dag vælger de fleste at lade afdødes bo afholde udgiften til en flerårig vedligeholdelse af gravstedet, hvor afdøde nedsættes, uanset om det er et kiste- eller urnegravsted, og derved betaler man ikke skifteafgift af beløbet, og arvingerne har god samvittighed i henseende til, at gravstedet bliver passet. Dette tror jeg ikke, at der vil blive ændret meget på.

En anden konsekvens af takststigninger for ren- og vedligeholdelse kunne man forestille sig ville være, at flere ud fra økonomiske hensyn vælger kremering og nedsættelse i fællesgrave. Her kan jeg så oplyse, at vi i Kirkeministeriet er ved at lægge sidste hånd på et lovforslag om en ændring af lov om begravelse og ligbrænding, hvorefter taksten for en kremering skal beregnes og fastsættes, så den dækker samtlige omkostninger ved kremeringen.

I omkostningsberegningen indgår:

- 1) Kapitalomkostninger i form af afskrivning og forrentning af bygninger og teknisk udstyr, beregnet ud fra nyværdien.
- 2) Maskinomkostninger og
- 3) Mandskabsomkostninger

Forslaget bygger på en rapport fra en arbejdsgruppe vedrørende krematorievirksomhed i Danmark, som jeg havde fornøjelsen at være formand for. Rapporten blev afleveret til Kirkeministeriet i december 2006. I rapporten foretages der blandt andet en beregning af, hvad konsekvenserne vil være for krematorietaksterne, hvis man indfører omkostningsdækkede takster. Den viser, at alle takster vil stige væsentligt, idet man på alle landets krematorier i dag skattesubsidierer taksterne, således at de holdes på et ret lavt niveau. Det problematiske ved dette er, at man ikke i dag har mulighed for at se i de enkelte krematoriers regnskaber, hvor stor subsidieringen er, og det er ikke rimeligt for skatteyderne. Derfor foreslog arbejdsgruppen, at det skal frem i lyset.

I rapporten kan man læse, at en gennemsnitstakst, beregnet ud fra omkostningsprincippet vil ligge på ca. 4.000 kr. for en kremering, svingende fra 2.600 kr. for den billigste til ca. 8.000 kr. for den dyreste.

I lovforslaget lægges der op til, at det fortsat skal være muligt at yde tilskud af skattemidler – enten kirkelige eller kommunale – til kremering men således, at det efter beslutning i et provstiudvalget eller en kommunalbestyrelse gives til den enkelte borgers kremering. Derved får man både omkostninger og et evt. tilskud frem i lyset.

Med dette forslag bliver der skabt en mere ligelig stilling i økonomisk henseende, når der skal vælges mellem kremering og kistebegravelse. Derved eliminerer man, at valg af begravelsesform træffes ud fra rent økonomiske hensyn.

Summa summarum vedrørende takster er jeg af den opfattelse, at alle disse nye tiltag omkring en øget brugerbetaling på kirkegårdsområdet ikke vil påvirke kirkegårdenes udseende i væsentlig grad. Men jeg er på det rene med, at andre har en anden opfattelse. Kun tiden vil vise, hvem der får ret.

Jeg nævnte i starten, at et ønske om at nedsætte skattebetalingen til kirkegårdenes drift også kunne ske ved at man effektiviserede driften og optimerede ressourceanvendelsen på kirkegårdene.

For at kunne understøtte en sådan proces iværksatte Kirkeministeriet sammen med Foreningen af Danske Kirkegårdsledere (FDK) i 2007 et projekt med titlen "Driftsstyring på kirkegårdene". Projektet udføres af Center for Skov & Landskab under Københavns Universitet men betales af Kirkeministeriet og FDK, der begge har været repræsenteret i projektets ledelse.

Formålet med projektet er at udarbejde og publicere et kvalitetsbeskrivelsessystem for kirkegårde, således som det kendes indenfor drift af andre grønne områder, f.eks. kommunale parker. Projektet vil resultere i to rapporter, den ene med titlen "Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde" og den anden med titlen "Praktisk håndbog i kirkegårdsdrift".

Kvalitetsbeskrivelserne er tænkt som et redskab til at fastsætte mål og tilstandskrav for kirkegårdsanlægget og dermed for driften. Dette er en ledelsesmæssig opgave.

Håndbogen er en vejledning i, hvordan de opgaver skal udføres, der er knyttet til målene og tilstandskravene. Håndbogen er for driftspersonalet.

Projektet er tæt på at være afsluttet, idet vi netop har lagt sidste hånd på nogle formuleringer i rapporterne. Det er sigtet, at der vil blive udsendt to eksemplarer til alle menighedsrådskirkegårde tilligemed et introduktionshefte og en introduktionsfolder, ligesom der vil blive afholdt nogle informationsmøder forskellige steder i landet.

På den måde håber vi, at det kan lykkes at få gjort de ansvarlige for kirkegårdene - både menighedsrådene og de ansatte - fokuserede på, om man anvender ressourcerne rigtigt og optimalt.

Engle

Af Elof Westergaard
Provst

A. S. K. Dr. Dreier
17. 7. 1822 D. 14. 6. 1891
E. Husar
Johanne F. Lillesen
15. 10. 1875 D. 8. 11. 1926

Ill. side 13:
Husby Kirkegård.
Foto: Mikkel Jezequel.

Det første, den besøgende ser, når man går ind ad den nordre låge på Husby Kirkegård i Vestjylland er et gravsted med to sten med udhuggede engle. De to gravsten omkranset af en stor lilla rhododendron er rejst over familien Drewsen, som hørte til de første plantører i Husby klitplantage. De to englesten er udført af henholdsvis sten- og billedhuggerne Torvald og Ejgil Westergaard.

En stor engel med ansigtet i skarptskåret profil og med udsprede vinger åbenbarer sig i den rå blå granitblok. Torvald Westergaard har i denne sten skildret lysets engel, som bryder frem over de uroligt bølgende, mørke skyer. De indhuggede kiler, som udgår fra denne engel, understreger en virkning af, at denne engel er som en sol, der lyser på himlen og ned over den mørke jord. Det samme gælder i øvrigt for den engel, Torvald Westergaard har hugget i relief på et gravminde på Hørdum Kirkegård. Torvald Westergaard har i Drewsens

gravminde tydeligvis arbejdet med kontrasten mellem den mørke granit og den lyse behugning. Og han har på denne måde skabt et stærkt billede på lysets engel og det håb, Gud bringer mennesket gennem sit fortsatte nærvær.

Den anden gravsten på gravstedet i Husby er en mindre rødlig natursten. Englen i denne sten er udført af Ejgil Westergaard. Dens vinger er også udsprede, og ansigtet er set fra siden, men dens hænder rækker derimod ned mod jorden. Hænderne åbner sig mod beskueren i en gestus af omsorg og velsignelse. Denne engels udtryk bliver derved ganske anderledes. Hvor Torvald Westergaards engel er højt hævet som solen, der hersker på himlen og lyser ned på jorden, ligner Ejgil Westergaards engel mere et menneske, der på en og samme gang rækker ned mod jorden og samtidig vil vise en vej opad mod himlen. Denne engel har et mere sart og følsomt udtryk.

Hvad er egentlig ideen med at placere en engel på en gravsten? Englenes funktioner er flere, men de er først og fremmest budbringere. Englene er med i evangeliets beretninger om Jesu liv. De er med fra begyndelsen til slutningen. En engel viser sig således julenat for hyrderne på marken uden for Betlehem, og en engel møder påskemorgen de kvinder, som står foran Jesu tomme grav. Englen vidner om det skete, og

Ill. side 13:
Husby Kirkegård.
Foto: Mikkel Jezequel.

DANIEL LUNDGAARD

* 1875 + 1966

KRISTINE LUNDGAARD

* 1883 + 1970

den konkretiserer dermed det glædelige budskab, det kristne evangelium. Englens tilstedeværelse skal understrege, hvordan himlen stadig er nær.

Grundtvigs salmer ligefrem vrimler med engle, og englene er også rigt repræsenteret i Joakim Skovgaards grundtvigsk prægede udsmykning af Viborg Domkirke. Såvel englene i Grundtvigs salmer som i Skovgaards udsmykning har virket inspirerende for værkstedet i Weibelsgade og tjent til også at søge et mere selvstændigt udtryk.

Blandt de mange engle, som er hugget frem i relief på gravstene, finder vi en række engle, der tydeligvis har omsorg for et menneske. Torvald Westergaard har på Rom Kirkegård skildret en engel, der sidder på knæ og holder en skål frem mod et nedbøjet menneske, tynget af en rå klippeblok. Ejgil Westergaard har i en natursten på Bøvling Valgmenigheds Kirkegård skildret en engel, der griber ned efter et menneske.

Ill. side 16:
Engel rækker ud efter et menneske,
Bøvling Valgmenigheds
Kirkegård.
Foto: Mikkel Jezequel.

Rom Kirkegård.
Engel rækker en skål frem
mod et menneske.
Foto: Ejgil Westergaard.

Ingelise Stockholm,
Lemvig Kirkegård.
Foto: Ejgil Westergaard.

Engle forbinder himmel og jord, Gud og menneske. Ejgil Westergaard har på en meget original måde skildret dette på Jens Christian og Ragnhild M. Nielsens gravsten på Lomborg Kirkegård. En engel er hugget frem i relief. Den ligger hen over stenens øverste halvdel. Englen flyver af sted, bruger stenen som himmel, men dens udtryksfulde ansigt ser ned på jorden, og dens vinge og udstrakte hånd er også rettet nedad. Englen flyver tydeligvis ikke kun i sit eget univers, dens virke er rettet ud over sig selv. Den udtrykker Guds væsen, kærlighedens ånd, og den signalerer samtidig, at den har et bestemt budskab med sig, det kristne opstandelseshåb.

Ejgil Westergaard har på en meget enkel og stærk måde givet et skulpturelt udtryk for dette opstandelseshåb i to natursten henholdsvis på Lemvig Kirkegård og Bøvling Valgmenigheds Kirkegård.

En engel er på begge disse sten hugget frem i relief med en sådan virkning, at disse engle nærmest sidder på stenene. På Lemvig kirkegård er englen hugget frem i en lille farverig natursten, mens gravstenen på Bøvling Valgmenigheds Kirkegård er en større hvid natursten.

Disse engle sidder på stenene, ligesom englen sad ved graven

Ill. side 19:
Bøvling Valgmenigheds
Kirkegård.
Foto: Mikkel Jezequel.

*13-12-1892

†17-1-1962

HERMOD MADSEN

ELISABETH MADSEN

*22-3-1904

†11-4-1969

påskemorgen og fortalte de kvinder, som kom til Jesu grav, at de intet havde at frygte, for Kristus var opstanden (Matt 28,1ff.). Disse engle på Lemvig kirkegård og Bøvling Valgmø-nigheds Kirkegård møder den sørgende med det samme hå-befulde budskab.

Artiklen er et lille uddrag af Elof Westergaards bog *Sten over Muld* om gravminder fra Torvald og Ejgil Westergaards sten-huggerværksted i Lemvig (1923-2001).

Bogen udkommer i februar 2010.

Lomborg Kirkegård.
Foto: Henrik Vinther
Krogh.

Kirkegårdens poesi

Eksempler på danske digte, der kan betegnes som kirkegårdspoesi.

Af *Lise Gram*

Cand.mag. i nordisk sprog og litteratur og oldtidskundskab,
litteraturkonsulent for Århus Kommunes Biblioteker

*På kirkegården, midt blandt væltede gravsten, sørgelige skæbner,
smukke grave og forløsende tro, gror en ganske særlig form for poesi.*

Denne artikel handler om de både gruopvækkende og forløsende digte, der skrives med udgangspunkt i kirkegården. Artiklen er skrevet på baggrund af mit speciale, hvori kirkegårdspoesien for første gang undersøges i dansk kontekst.

For den levende er døden på en gang uundgåelig og utilnærmelig. Vi kan ikke vide, hvad der sker, når vi dør, men heller ikke undgå døden. Døden og dens modsætningsfyldte kompleksitet optog omkring midten af 1700-tallet en række af Storbritanniens digtere. Deres digte foregik på dødens sted; kirkegårde eller andre begravelsespladser, og man kalder derfor digtene for Graveyard Poetry eller på dansk; kirkegårdspoesi.

Kirkegårdspoesiens spændingsfyldte vekslen mellem jordbunden rædsel og himmelstræbende forløsning greb samtidens læsere. Og historisk tildeles kirkegårdspoesien en prominent plads som præromantik og indleder af det gotiske gys, der danner grundlag for hele gysergenren. Men til trods for denne markante position er fænomenet set i dansk kontekst hidtil uberørt område. Jeg vil i denne artikel kigge nærmere på den danske kirkegårdspoesi og den kirkegård, der danner udgangspunkt for den. Men først en karakteristik af genren.

Kirkegårdspoesi pr. definition

Forestil dig en ensom digter vandre rundt på kirkegården mellem sten, indgraverede med navnene på alle dem, der ikke

længere er. Måske er det koldt og stjerneklart, måske mørkt og blæsende eller måske en lun, blid sommeraften. Stemningen på kirkegården får digteren til at tænke på døden. Han gyser ved tanken om ligene, der rådner op under hans fødder, han aner med stum ærefrygt dimensionerne af det evige liv, eller han mindes smilende de døde.

Udgangspunktet for kirkegårds poesien er kirkegården og refleksioner omkring døden. Det er ikke en bestemt persons død, men derimod "døden" som begreb, der danner centrum. Den død, der før eller senere vil ramme os alle. Digterens død, læserens død, min død og din død.

Stemningen i kirkegårds poesien spænder bredt, fra det gru-

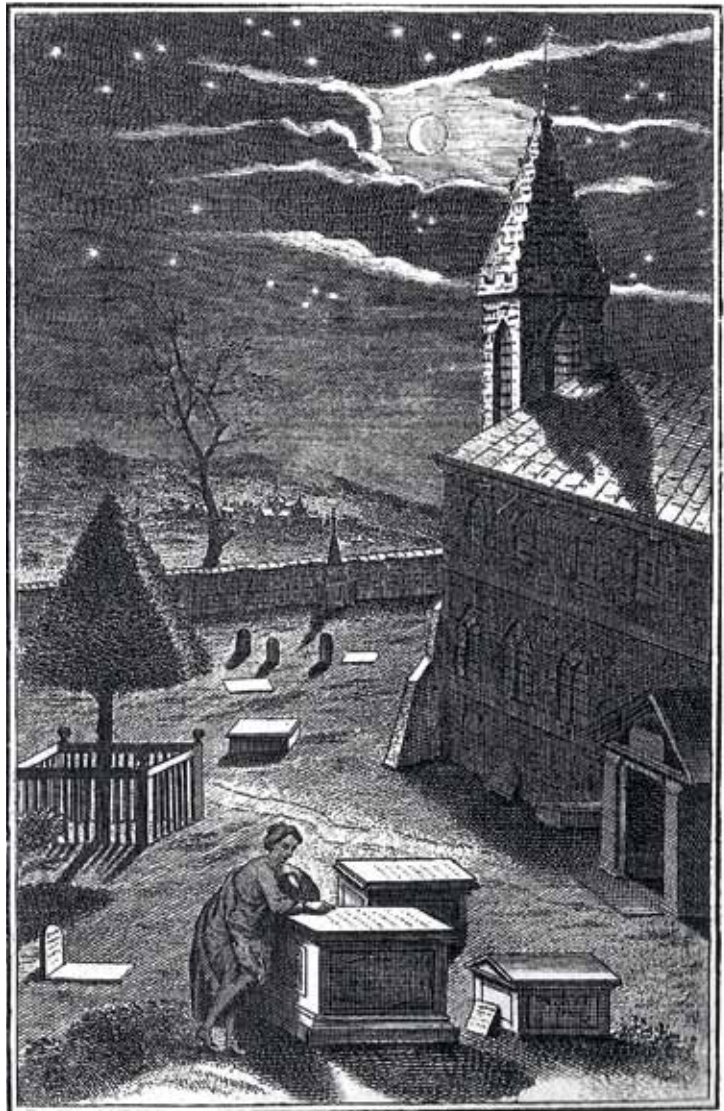

Fig. 1. Titelblad fra Edward Young, *The Complaints, or, Night-Thoughts on Life, Death and Immortality*, 1750-udgaven.

opvækkende til det blidt melankolske, fra det udsigtsløse til det forløsende. Men fælles for digtene er, at tankerne omkring døden fører dem hen mod områder, hvor fornuftens og vishedens klare lys vanskeligt trænger igennem. Digteren kan selv sagt ikke vide, hvad der sker efter døden, men han gætter, tror og aner.

Kirkegårdspoesien på linje

Den britiske kirkegårdspoesi, der danner udgangspunkt for hele genren, opfattes traditionelt nærmest synonymt med tre digte. Det drejer sig om Robert Blairs gruopvækkende digt "The Grave" (1743),¹ Edward Youngs digt "Night Thoughts" (1742-1745) (fig. 1)² – et meget langt digt, der konstant skifter mellem rædsel over det jordiske liv og forløsende trøst i troen på det evige - og endeligt Thomas Grays blide, melankolske digt om det gode liv både før og efter døden; "Elegy Written in a Country Churchyard" (1751).³ Der findes derudover en lang række andre britiske digtere, der skriver inden for genren. Tilsammen udgør digtene en kerne fortættet omkring midten af det attende århundrede.

Den danske kirkegårdspoesi udgør i modsætning hertil ikke nogen samlet gruppe. Tværtimod snor digtene sig op gennem litteraturhistorien helt frem til i dag.

Det første danske digt, der kan karakteriseres som kirkegårdspoesi, er Johannes Ewalds digt "Natte-Tanker"⁴ dateret til 1772 (fig. 2). Forbindelsen til det britiske forbillede fremgår tydeligt i titlen, der meget direkte refererer til Edward Youngs digt "Night Thoughts". Også indholdsmæssigt er inspirationen fra Young klar. Helt afgørende nyt i tiden er digterjegets særegne og ophøjede mulighed for erkendelse gennem kunsten, der gør det muligt for digteren at ane og fornemme det, der ikke kan vides med sikkerhed. Mens det almindelige materialistiske og spottende menneske i Ewalds digt angst krymper sig for nattens uhyggelige skygger, kan digteren veltilfreds og afslappet læne sig tilbage med visheden om verdens egentlige sammenhæng:

5. Naar Mørkets Førster forestille
Ret løyerlige Spøgelser
For; til et Tids-Fordriv at drille
De taabelige Mennsker. –
Naar Uglen Skriger om *fortræd*
Og Dødens lodne Spaa-mænd *tude*
Da kommer Haabet til *min Pude*
Og Livet til mit *Hvilested*

Fig. 2. J.F. Clemens, Johannes Ewald, titelblad fra Samtlige Skrifter, Bd. 1, 1780.

6. Thi den som Phoebus tiilig lærte
 Sin underlige Harmonie
Hans varme, fulde *store Hjerte*
Udbrede himlene sig i
 Hans sjæl ompænder soelene
 Hans stærke Tanke griber Tiden
Og nu og da og før og siden
Adspredet ey *hans følelse*⁵

Op gennem tiden skriver en række prominente digtere som eksempelvis Schack Staffeldt, H.C. Andersen, Viggo Stuckenberg, Thorkild Bjørnvig og Pia Tafdrup inden for genren. Digtenes indhold og form ændres gennem tiden og influeres som al anden poesi af litteraturhistoriske tilbøjeligheder og samfundsmæssige tendenser, men gennemgående er den helt afgørende rolle, som kirkegårdspoesiens sted spiller. Inden jeg går videre med en række små analyser af nogle af kirkegårds-poesierne, skal vi derfor kaste et poetisk blik på kirkegården.

Kirkegårdspoesiens sted

Kirkegården er indiskutabelt kirkegårdspoesiens vigtigste sted. Og tilmed et ganske særligt sted. I teksten "Andre rum"⁶ fra 1967 beskæftiger den franske filosof Michel Foucault sig netop med kirkegården som et sted, der er forskelligt fra andre, mere almindelige steder.

Foucault nævner som udgangspunkt tre forskellige typer af steder. Der er det almindelige, virkelige og homogene sted; cafeen, hvor vi mødes med vennerne, byen, vi planlægger at rejse til og værelset med vores seng og det lille skrivebord. I klar modsætning hertil står utopierne, der er de uvirkelige, fiktive steder, som vi finder i eventyrerne og i drømmene.⁷

Den tredje og sidste stedstype kalder Foucault "heterotopier".⁸ Heterotopien modstilles utopien, idet den er et virkeligt, eksisterende sted. Men den modstilles også det virkelige homogene sted, idet den er heterogen "en slags mod-placering",⁹ forskellig fra det almindelige. Generelt gælder, at Foucault kategoriserer ethvert faktisk eksisterende sted, der påpeger et fravær, en ændring eller en afvigelse i forhold til det almindelige sted, som en heterotopi. Hospitaler, sindsygeanstalter og fængsler kan således alle betegnes som heterotopier. Men også kirkegården benytter Foucault som eksempel på en heterotopi: "Kirkegården er ganske afgjort et andet sted i forhold til de almindelige kulturelle rum".¹⁰

Fælles for heterotopierne, og dermed også for kirkegårdene, er, at de i kraft af deres brud med det almindelige starter en refleksion hos den besøgende. En refleksion, der sætter den besøgendes eget liv i perspektiv. Hvad nu, hvis det var mig, der var syg? Hvordan ville det være at leve uden frihed? Hvorfor skal man dø? Og hvad sker der, når jeg dør?

Foucault udbygger definitionen af heterotopien med en beskrivelse af dens kompleksitet; "Heterotopien har en evne til, på et eneste virkeligt sted, at sideordne flere rum".¹¹ Kirkegården er i overensstemmelse hermed langt fra noget entydigt

sted. Det åbne tilgængelige gravsted modsvarer af den lukkede grav, mens kirkegården som offentligt kulturelt rum står i kontrast til den private afgrænsning indikeret ved de mange små hække omkring gravene. Mere abstrakt kontrasteres den religiøst funderede oplevelse af kirkegården med kirkegårdens funktion ud fra et sundhedsmæssigt synspunkt.

Også kirkegårdens tid er flertydig: Den kristne evighedsforestilling sættes over for den naturlige forgængelighed og dødens afsluttende karakter. Eller i mere verdsligt forstand som det formuleres hos Foucault: "kirkegården begynder med denne underlige heterokroni, som tabet af liv er for et individ, og denne næsten-evighed, hvor individet opløses og udviskes i det uendelige".¹²

Selv adgangen til kirkegården er præget af dobbelttydighed. Muren omkring kirkegården markerer en klar grænse mellem udenfor og indenfor. Enhver kan åbne lågen og bevæge sig ind, men ingen placerer gravstedet uden for muren. Indenfor gælder en række uskrevne regler, det passende er lov, og skrider man ind gennem lågen, må man stiltiende acceptere. Enhver mindre overtrædelse straffes med forargede blikke, mens generelle forseelser afhjælpes ved et skilt på lågen: "cykler frabedes".

Fordi kirkegården er en heterotopi, et sted for flertydighed og refleksion, er den egnet som ramme for poesi. For poesien indeholder muligheden for at udtrykke de paradoksale sammenhænge og modsatrettede indtryk, der bringer det almindelig sprog til kort.

Den danske kirkegård

De fleste kan sikkert nikke genkendende til de mange forskellige og modsatrettede indtryk, kirkegården kan efterlade. Men vi skal i Danmark frem til midten af det 19. århundrede, før kirkegården blev opfattet som et særligt stemningsfyldt og mangetydigt sted. Indtil 1805 blev de vigtigste personligheder begravet inde i kirken, mens resten blev gemt væk under tilfældigt spredte mosbegrøede tuer, ovenpå hvilke befolkning upåvirket afholdt både markeder og eksercits. De dødes tilstedeværelse under jorden gav ingen særlig anledning til hverken afsondring eller refleksion. Derfor er der frem til midten af 1800-tallet også langt mellem de danske eksempler på kirkegårdspoesier.

Den sorte død bevirker en eksplosion i antallet af døde, som

gør det nødvendigt at anlægge en række nye kirkegårde uden for bymuren, de såkaldte "Assistenskirkegårde". Godt hjulpet på vej af både forbuddet mod at begrave folk inde i kirkerne og en stor systematik, der giver mulighed for, at gravene genkendes, opnår de nye kirkegårde langsomt større og større prestige. Forandringerne transformerer den enkelte grav og kirkegården som helhed til dødens afsondrede sted, et sted for minder og refleksion. Kirkegården kan hermed ikke længere karakteriseres som et helt almindeligt sted, men som en stemningstæt heterotopi.

Kirkegårdens skred fra homogent sted til heterotopi kan klart aflæses i det stigende antal digtere, der skriver poesi med udgangspunkt i kirkegård. En af dem er Viggo Stuckenberg.

Stuckenbergs kirkegårdspoesier

Viggo Stuckenberg digtede i perioden omkring det modernes fremkomst; fra 1886 til sin død 1905 (fig.3). Han markerer sig med tre digte placeret på kirkegården. Digtene peger både frem og tilbage i tiden, og er dermed også beskrivende for mere generelle tendenser inden for dansk kirkegårdspoesi.

To af digtene; "Vestre Kirkegaard"¹³ og "Assistens Kirke-

Fig. 3. Viggo Stuckenbergs grav Assistens Kirkegård. Foto: Karin Kryger 2005.

gaard"¹⁴ er placeret efter hinanden i digtsamlingen *Sidste Digte* (1906), men er indholdsmæssigt væsentligt forskellige.

I digtet "Assistens Kirkegaard" holdes døden, der ellers lurer lige under overfladen, på afstand med en fokusering på nærvær, barndom og erindringens udødeliggørelse..

Særligt i den sidste strofe er dødsfornægtelsen tydelig. Strofen indledes med "vingekrans", der set i relation til konteksten umiddelbart danner associationer til den form for krans, der bruges i forbindelse med begravelser. Tolkningen understøttes af, at kransen lægges omkring en "Hæl". Ifølge Matthias Moths håndskrevne ordbog fra 1700-tallet er "Hæl" nemlig tidligere blevet benyttet som betegnelse for "en egepæl, som settes ved skelstenene, for fred at holde."¹⁵ Dette kan umiddelbart forbindes med korsets markering af den døde på gravpladsen. Beskrivelsen danner således et billede, der bekræftende gentager jegets distancering til døden: En frodig blomsterkrans placeres mellem digterjeget og dødens kors.

Den selv på udsigelsestidspunktet forældede brug af ordet "hæl" bebuder, at der er mere at hente i konstruktionen. Umiddelbart kan den vingebesatte hæl ses som en reference til den græske gud Hermes, der ifølge græsk mytologi leder de døde til Hades. Digterjegets distancering til døden in mente synes en anden reference til en mytologisk figur med vingebesatte hæle; den græske halvgud Perseus, dog mere oplagt.¹⁶ Da Perseus skal hente Medusas hoved undviger han døden ved ikke at kigge på det grufulde uhyre.¹⁷ Digterjeget forekommer at være på en lignende mission, døden forsøges fastholdt i et fravær, den hverken ses eller indses.

I det andet digt, "Vestre Kirkegaard", afløses undertrykkelsen af døden af en positiv, inkluderende samordning af modsætninger. Stedet, Vestre Kirkegaard, der helt fra start gøres nærværende med et tredobbelt "her", åbnes samtidig op mod noget større. Ved en fokusering på kirkegårdens diffuse skel mellem himmel og hav opløses stedets afgrænsning. Udvidelsen af stedet baner vejen for en harmonisk inklusion af kirkegårdens heterotopiske kompleksitet. De følgende strofer myldrer med modsætningernes fælles tilstedeværelse; stilstand og bevægelse, stilhed og sang, oppe og nede, død og frugtbart liv for blot at nævne nogle stykker.

I den fjerde strofe lukkes stedet igen, udstrækning afløses af fortættet afgrænsning. Men afgrænsningen resulterer ikke i en indsnævring, tværtimod manifesteres den altomspændende dobbelthed ved, at selv rummets udstrækning kontrasteres af

sin modsætning. Blomsternes gror fortsat frodigt mellem dødens symboler, forfald og vækst kædes sammen.

I begge de to digte må digterjeget i mødet med kirkegården rekonstituere sig selv i relation til døden. I førstnævnte tilfælde sker det ved en fastholdelse af døden i sit fravær, i sidstnævnte ved en inkluderende overvindelse.

Indsat i en større kontekst er det interessant at bemærke, at ingen af digtene eksplicit benævner et kristent aspekt. Det gælder overordnet for den kirkegårdsdichtung, der ligger inden "Det moderne Gennembrud" i 1870'erne, at der ikke sættes spørgsmålstegn ved eksistensen af noget hinsidigt. Tilnærmelsen problematiseres ofte i en tematisering af det uudsigelige, men eksistensen af det evige liv efter døden sættes ikke til diskussion.

I modsætning hertil fokuseres den moderne kirkegårdsdichtung overvejende dennesidigt. Det destruktive brud, som konfrontationen med døden medfører, giver en række forskellige udslag, fra en rekonstituerende indoptagelse eller afskrivning, som i henholdsvis "Vestre Kirkegaard" og "Assistens Kirkegaard", til den passiviserende konstatering, som vi skal se eksempel på i det følgende af Stuckenbergs digte. Men bruddet lukkes sjældent forløsende med et hinsidigt alternativ.

Den tredje kirkegårdsdichtung af Stuckenberg er digtet "Grave".¹⁸ Det udkom som en del af digtsamlingen Digte 1885-86. Som nævnt ovenfor er resultatet af mødet med døden i dette digt hverken en forløsende åbning mod noget større eller en ekskluderende fokuseren på det nærværende. Derimod møder såvel digterjeg som læser dødens udsigtsløse gru, idet dødens nærværelse fastholdes i et konkretiseret destruktivt indhug. På den totalt forarmede kirkegård, hvor håbet blot er en kliche, og gravene ekspanderer i utallighed, står digterjeget pludseligt ansigt til ansigt med sin egen grav, da han i mere end en forstand rammes af graverens spadestik. Den sidste strofe afsluttes med versene: "Og foran mig skærer fra Taagen/ Graverens Spadestik". Umiddelbart må "at skære" opfattes som en ubehagelig påvirkning af hørelsen. Men ordet henviser samtidig til den fraværende situation, som lyden vidner om. Spaden skærer altså gennem såvel jorden som tågen, rammer jeget og gør dennes grav fuldstændig nærværende. Digtet slutter brat i en klaustrofobisk mangel på forløsende ord og stilheden står dirrende tilbage som et symptom på, at der ikke er mere at sige, intet er tilbage efter døden.

Kirkegårdspoesien fortsætter

Når denne artikel nu på samme måde afløses af stilhed, er det dog langt fra et udtryk for, at der ikke er mere at sige om den danske kirkegårdspoesi. I min søgen efter kirkegårdspoesi i dansk kontekst fandt jeg frem til over 100 danske digte, og der skrives fortsat nye.

Den moderne kirkegårdspoesis udvikling kan vanskeligt beskrives entydigt. Litteraturhistoriens generelle moder og idiosynkrasier genfindes i kirkegårdspoesien, og helt afgørende er selvfølgelig sekulariseringen. For den moderne kirkegårdspoesi gælder det som hovedregel, at der ikke længere findes noget forløsende liv efter døden. Nogle gang betyder det, som i "Grave", at digtene ender i en dyster og nøgtern konstatering. En konstatering, der i yderste konsekvens medfører, at kirkegården ikke længere er at betragte som et særligt sted. Andre gange åbnes, som i "Vestre Kirkegaard", op for en positiv, den-nesidig, alt inkluderende ekspansion. En åbning mod noget større, der på mange måder mimer den traditionelle kirkegårdspoesis hinsidige forløsning. I forlængelse heraf kommer eksempler på, at kirkegården får nærmest symbolsk karakter og udfolder heterotopiens enorme betydningspotentiale.

Den ene tendens ekspanderer således kirkegårdspoesiens topos mod en abstraheret mangfoldighed af betydning, mens den anden indsnævrende forskubber kirkegården tilbage imod det almindelige steds, homotopiens, betydningsløshed. Men imellem de to yderpoler vokser kirkegårdspoesien ufortrødent videre.

God læselyst!

Artiklen af skrevet på baggrund af specialet "Kirkegårdens poesi – en definerende undersøgelse af den danske kirkegårdspoesi."

Kommentarer og spørgsmål modtages meget gerne på
lisekgram@gmail.com

Noter

- 1 Blair, Robert, "The Grave a Poem", Introduktion af James A. Means, The Augustan Reprint Society, 1973
- 2 Young, Edward, "Night Thoughts", Edited by Stephen Cornford, Cambridge University Press, 1989
- 3 Gray, Thomas, "Elegy Written in a Country Churchyard", Decorated by Frank Adams, The Medici Society, London 1931
- 4 Ewald, Johannes "Natte-Tanker" s. 116, 117 i Udvalgte digte, med efterskrift og noter ved Esther Kielberg, Danske klassikere, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1998.
"Natte-Tanker" er udgivet post mortem. De sidste to strofer er ufuldstændige, men digtet foreligger i en redigeret version forarbejdet af Christian Thaarup.
- 5 De kursiverede ord er Christian Thaarups tilføjelser. Jf. fodnote 4
- 6 Foucault, Michel, "Andre rum" i Slagmark s. 87-96, nr. 27, 1967
- 7 "Andre rum" s. 90
- 8 "Andre rum" s. 90
- 9 "Andre rum" s. 90
- 10 "Andre rum" s. 91
- 11 "Andre rum" s. 92
- 12 "Andre rum" s. 93
- 13 Stuckenber, Viggo "Vestre Kirkegaard" s. 338-339 i Samlede Værker 2. bind, Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, 1906
- 14 Stuckenber, Viggo "Assistens Kirkegaard" s. 336-338 i Samlede Værker 2. bind, Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, 1906
- 15 Ordbog over det danske Sprog ved opslag på "hæl".
- 16 Tortzen, Chr. Gorm Antik mytologi, Hans Reitzels Forlag s. 141
- 17 Hjortso, Leo, Græske Guder og Helte, Politikens Forlag, 2. udg. 2002 s. 183
- 18 Stuckenber, Viggo "Grave" s. 51 i Samlede Værker 2. bind, Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, 1906

De tre digte

Assistents Kirkegaard

Naar det suser i de nøgne Grene,
og det drypper langs Kapellets Mur,
og hver Smaaafugl flakker om alene,
gaar jeg — ene — her min Aftentur.

- 5 Jeg har kendt fra Barnsben denne Have,
kendt hvert Gitter og hver Hængeask,
kendt hvert Navn paa disse gamle Grave,
— Eduard Storm, Poul Møller, Rasmus Rask.

- 10 Tidt jeg med min Fa'r har maattet vandre
rundt herinde, maattet stille staa
ved en død — men længst blandt alle andre
ved den mørke Hæk, hvor Bødtcher laa.

15 Før jeg vidste, hvad det var at male,
var som Navn paa Grav Jens Juul mig nær,
og ved Oluf Brøndsted hørte tale
første Gang jeg om, hvad Græsk var værd.

20 Jeg har levet her i disse Gange
Fædres Liv, før mit var halvt begyndt,
lyttet andagtsfuld til fjærne Sange,
Skønhed for en svunden Tid forkyndt.

Aar er rundne — andre bragt til Graven,
Mænd, jeg selv har kendt, blev gemt i Jord,
Julius Lange fik sin Plads i Haven,
mange, jeg stod nær, — min egen Mo'r.

25 Jeg har staaet her ved Vintertide,
set saa mangan Kiste bæres ud,
set dens Blomsterdække skælve, stride,
vejre Dødens Gru i Vintrens Slud.

30 Aldrig voksed dog fra disse Hække
denne Gru ind i min egen Sjæl,
jeg har lært fra Barnsben her at lægge
Vingekrans omkring den tunge Hæl.

35 Og jeg møder, hver Gang her jeg træder,
— hvordan saa mit eget Liv forløb,
ved hver Grav min Barndoms skære Glæder,
... og saa smukt, som sprang de just af Svøb.

Vestre Kirkegaard

5 Her, hvor Tusinder af døde lagdes ned,
her gad jeg leve,
her er smukkere end noget Sted, jeg véd!
— højt deroppe Himlens vide Luft,
langt derude bag de grønne Enge Stranden,
Søen blaanende helt ud til Himmelranden
og omkring mig alle Blomsters Duft.

10 Gennem de smaa Graves lyse Buksbomhegn
leger Vinden,
mellem Skræntens Graner staar en Gyldenregn
luende som Sol i Sorg, og her,
hvor en Dam i Aftnens Stilhed spejler Dalen,

synger i en ung Akacie Nattergalen
svøbt i Skumringstimens første Rosenskær.

15 For hvert Skridt jeg læser Navnet paa en død,
— maa dog frydes!
denne Muld er som et evigt Livsens Skød,
fra dens Dybder aander mig imod
20 Millioner Drømme, som sig stille fletter
omkring Hjærtet, nu de lyse Nætter
atter strør Sct. Hansorm for min Fod.

Inde — dybt — hvor Gran og Birk gror vildt i Krat
med blaa Syrener
og Græsset vokser højt, staar glemt, forladt
25 Kors ved Kors, og bag en væltet Sten
en frodig Vinca sine Blomster spænder,
omkring en Grav, som ingen mere kender,
mens Droslen fløjter sig fra Gren til Gren.

Her, hvor Græsset gror saa højt saa saftigt tæt,
30 staar Løvetanden
med sit Hoveds lyse Frøbold løftet let
over alt det Grønne — som en Stad,
fra hvis Gyder Livet sommerfrodigt damper,
mildt belyst af tusind Glødelamper
35 medens Himlen er et Lindeblad.

Drog vel de, som døde, evigt under Muld
deres Drømme,
mangt som du og jeg ej købe kan for Guld,
40 — ingen Sinde fik de Livet lagt
under Tue — aldrig Vaars og Vinters Vælde;
— fra den mindste Afkrogs vilde Nælde
blomstrer Livet i sin stolte Pragt!

Grave

Grave paa begge Sider,
og Grave i hundredvis bag,
fattige Grave, som vokser i Tal
for hver en mørkedræbt Dag;
5 spadeklappede Tuer,
som ingen Ligkranse bær',
der sidder med graadsløve Øjne

et Spøgelse stille paa hver,
et Haab, som tæredes langsomt
10 og døde den Brystsyes Død,
et Haab, som knækked, da Stormen
hen over Ungskoven brød.

Bag mig ligger der Grave,
vel en for hvert Skridt, jeg gik,
15 og foran mig skærer fra Taagen
Graverens Spadestik.

Registrant

- Aakjær, Jeppe
"Paa kjære Grave" i *Samlede Digte II 1947*, s. 76
- Andersen, Carsten Bo
"På kirkegården" i *Lilla 1997*, s. 33
- Andersen, H. C.
"Oldingen" i *Samlede Digte 2000*, s. 613
"Romance" i *Samlede Digte 2000*, s.600
- Barfod, Thorkil
"Kirkegaarden" i *Stjernen i Mulmet 1929*, s. 57, 58
- Bjørnvig, Thorkild
"Anubis" i *Samlede digte 2004*, s. 84-86
"Nekropolis i Glasgow" i *Samlede digte 2004*, s. 309, 310
- Broby-Johansen, R.
"kirkegården. Friedhof, Gottesacker." i *Ord 2004*, s. 23, 24
- Christiansen, Lauritz U
"Kirkegårde" i *Et høstligt landskab 1981*, s. 34
- Claussen, Sophus
"Vaarbebudelse" i *Heroica 1925*, s. 5
- Dalager, Stig
"Brønshøj kirkegård:" *Himlen åbner sig 2002*, s. 29
- Edelfeldt, Karen Marie
"På den lille bys kirkegård sten" i *Tysh 1989*, s. 29-32
- Edwards, Nikolaj
"Kirkegård i Nordgrønland" i *Digte fra Nord 2000*, s. 26
- Eskildsen, Herry
"Spoon River" i *Udsættelsen 1979*, s. 23
- Ewald, Johannes
"Natte-Tanker" i *Udvalgte Digte* s. 116, 117
- Fink-Jensen, Jens
"De dødes huse" i *Nær afstanden 1988*, s. 24, 25
"Foran kirkegården" i *Nær afstanden 1988*, s. 26
- Gerhard, Ernst
"På kirkegården" i *Genskær af det tabte 1955*, s. 8, 9
- Gynt, Olaf
"Tavshed" i *Ungdomsdigte 1949*, s. 21
"Vandring" i *Ungdomsdigte 1949*, s. 7-9
- Gårdsvoll, Bjarne
"Kirkegården" i *Robotternes invasion 1997*, s. 48, 49

- Hansen, Aage Matthison
 "Paa Kirkegaarden" i *Udvalgte Digte* 1909, s. 49, 50
- Hansen, Anna J.
 "Roserne på kirkegården i Theresienstadt" i *Over passet!* 2001, s. 113
- Hansen, Olaf
 "Jødernes Kirkegaard" i *Tværveje* 1904, s. 25-33
- Hauch, Carsten
 "Gravsang" i *Athene*, 1817
- Heinesen, William
 "Vintereftermiddag paa Kirkegaarden" i *Stjernerne Vaagner* 1930, s. 19
- Henningsen, Vibeke
 "Efter en kortvarig transport" i *Universet er kærligt* 2000
- Hoffmann, Ulf
 "En Sommeraften-Kirkegaard" i *Foraarsflugt* 1930, s. 45-48
- Holberg, Kai
 "Jeg kom forbi den lille Kirkegaard" i *Udvalgte Digte* 1927, s. 111, 112
- Holmbo, Ruth
 "På kirkegården" i *Under drømmetræet* 1995, s. 62
- Holst, Knud
 "Landsbykirkegård" i *Kragevending* 1983
- Holstein, Ludvig
 "I skovens Haar –" *Løv* 1928, s. 17, 18
- Houllind, Ingrid
 "På en fremmed kirkegård" i *År og dage* 1991, s. 140
- Høeck, Klaus
 "Assistens kirkegård" i *Assistens Kirkegaard* 1986
 "Dén høje time" i *Hjem* 1985, s. 432
 "Ja, lige netop Assistens Kirkegård" i *Canzone*, s. 32
 "Jeg kan ikke fortælle" i *Canzone*, s. 49
 "Tårnbæk kirkegård" i *Transformations* 1974, s. 87-106
- Jac, F.P.
 "dagen er aftaget på vrå kirkegård" i *For vejret i mig selv* 1983, s. 55, 56
 "Jeg burde købe blomster og tage på kirkegården" i *Imellem mine linier, tidevandet* 1992, s 8, 9
- Jensen, Johannes V.
 "Graven i sne" i *Samlede digte* 2006, s. 202-206
 "Kirken i Hardanger" i *Samlede digte* 2006, s. 217
- Juel, Axel
 "Landsbykirkegaard" i *Vandringsmanden Synger* 1915, s.71-74
- Jørgensen, Christian Stub
 "Kirkegaardens Efteraar" i *De fjerne Skove* 1919, s. 47-49
- Kehler, Jon
 "Dødens blomster" i *Vers til det ubevidste* 1965, s. 55
 "På kirkegården" i *Opus 2* 1962, s. 16
- Kidde, Rune T.
 "På kirkegården i Nuuk" i *Hvor er fyrvogteren?* 2001
- Kristensen, K. L.
 "Nu grønnes det mellem Grave" i *Lønligt Lys* 1940, s. 36, 37
- Kristensen, Tom
 "Skumringslegende" i *Mellem Scylla og Charybdis* 1952, s. 107
- Larsen, Ole Vincent
 "Kirkegård, vinter" i *Indefra* 1985, s. 33
- Lorentzen, Mogens
 "Foraar på Assistens" i *Dage og Nætter* 1942, s. 27, 28
 "Mørket" i *Dage og Nætter* 1942, s. 10, 11
 "Vinteraften ved Assistens" i *Hverdagen* 1927, s. 16, 17
- Lund, C.A.
 "Gravene" i *Efterladte Digte* 1836, s. 33, 34
 "Landsbykirkegården" i *Efterladte Digte* 1836, s. 19-22

- Lund, Harald H.
 "Efteraar paa vestre kirkegaard" i *Vagantens billedbog* 1928, s. 72-76
 "Gravens Forår" i *Forundrede øjne* s.1925, s. 11
- Lütken, Hulda
 "Der vokser Blomster..." i *Sjælens have* 1931, s. 29
 "Nat paa Heden" i *Sjælens have* 1931, s. 14, 15
 "Paa Kirkegaarden" i *Sjælens have* 1931, s. 32, 33
 "Sjælens have" i *Sjælens have* 1931, s. 58-62
- Momberg, Harald Landt
 "Kirkegård" i *Rose, tid og evighed* 1969, s. 22, 23
- Mortensen, Niels Th.
 "Jeg kom gaaende langs med en kirkegaard" i *Mellem to Kyster* 1936, s. 49
- Møller, Niels
 "På Kirkediget" i *Efteraar* 1888, s. 27
- Mønster, Lars
 "Enhver er sig selv" i *Maj i en dråbe* 2004
- Nielsen, L.C.
 "Grave. Fra den protestantiske kirkegård i Rom" i *Vandringer* 1905, s. 10-13
- Nielsen, Laus Strandby
 "Kirkegårdsdigt som indledning" i *Åhh!... Kom hurtigt!* 1970, s. 67, 68
- Nielsen, Lean
 "besøg på assistenskirkegården" i *Besøgsdigte* 1978, s. 52-54
- Nielsen, Mads
 "Paa Kirkegaarden" i *Der er bag alt* – 1938, s. 29-31
- Nissen, Mogens Jermin
 "Kirkegård" i *Forklædninger* 1951, s. 26, 27
- Nordbrandt, Henrik
 "Sansepalcro" i *Pjaltefisk* s. 24
 "tyske soldatergrave" i *Egne digte* 2000 s. 84
- Oehlenschläger, Adam
 "Digteren på Kirkegaarden" i *Poetiske Skrifter* 21-22 1860, s. 27-29
 "Kirkegården" i *Poetiske Skrifter* 19-20 1860, s. 197-202
- Olsen, Kristian
 "Kirkegården neden for Hans Egedekirken" i *I Byen* 1980, s. 84, 85
- Pedersen, Hans Hartvig Seedorff
 "Ode til de grønne Grave" i *Mod fremmede stjærner* 1920, s. 18-21
 "Paa Tibirke Kirkegaard" i *I Dagningen* 1927, s. 65-71
- Pedersen, Sigfred
 "Døden, Vaaren og min Elskede" i *Sörgmuntre Sange* 1936, s. 61
- Petersen, Nis
 "Nattense pibere" i *Samlede digte* 1949, s. 66, 67
- Povlsen, Orla Bundgård
 "På assistens" i *Vor tid og fortid* 1977, s. 22, 23
- Rasmussen, Halfdan
 "På en kirkegård i Connemara" i *Digte* 1961
- Recke, Ernst von der
 "Ved Graven" i *Nye Digte* 1900, s. 131-133
- Rehling, Svend
 "Juleaftensdag på kirkegården" i *Udvalgte digte* 1958, s. 40, 41
- Richardts, Christian
 "Mellem Gravene" i *Digte i udvalg* 1914, s. 186, 187
- Rimestad, Christian
 "I Natten" i *De høstlige Hymner* 1910, s. 78-80
- Rørdam, Valdemar
 "Roserne gror –" i *Krigen og Duerne* 1915, s. 42, 43
- Schade, Jens August
 "På kirkegården" i *Fattig er jeg blevet* 1990 s. 27
- Staffeldt, Schack
 "Aftenhøitid" i *Samlede Digte I* 2001, s. 428-430
 "I en drypstensgrotte" i *Samlede Digte II* 2001, s. 237

- "Til de Døde" i *Samlede Digte II* 2001, s. 218
"Ved de friske Grave paa Holmens Kirkegaard i Maj 1801" i *Samlede Digte I* 2001, s. 109
- Stuckenberg, Viggo
"Assistens Kirkegaard" i *Samlede Værker bind 2* 1906, s. 336-338
"Grave" i *Samlede Værker bind 2* 1906, s. 51
"Nat" i *Samlede Værker bind 2* 1906, s. 259-262
"Vestre Kirkegaard" i *Samlede Værker bind 2* 1906, s. 338, 339
- Sørensen, Poul
"De ukendte døde. Alle sjæles nat" i *Det danske Aar* 1946 s. 72-74
- Tafdrup, Pia
"Afvæbnet" i *Dronningeporten* s. 166
"Ekko" i *Digte 1984-88* 2000, s. 209, 210
"Gravgaver" i *Digte 1989-98* 2001, s. 140, 141
"Oliebjerget" i *Digte 1989-98* 2001, s. 102
"Under de døde" i *Digte 1984-88* 2000, s. 119
- Thomsen, Grethe Risbjerg
"Den endeløse vej" i *Dobbelte landskaber* 1973, s. 13
- Thomsen, Søren Ulrik
"På en kirkegård så jeg en sten, der hverken bar ordene Nøde, Fred eller Tak" i *Hjemfalden*, s. 15
- Wivel, Ole
"Dødekult" i *Jævndøgn* 1956, s. 42-44
"Langesund" i *Danmark ligger her endnu* 1979, s. 22
"Stenild kirkegård" i *Grauskifter* 1970, s. 39
- Ørnsbo, Jess
"Dukker-fugle" i *Tidebogen* 1997

Gravlunden – et kulturelt lappeteppe?

Af Cora Alexa Døving

Forsker ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Oslo

”Bør gravlunden bli et kulturelt lappeteppe?” Spørsmålet ble stilt under *Norsk forening for kirkegårdskultur* sine fagdager titulert som ”Gravplassen i vårt multikulturelle samfunn”. I motsetning til integreringpolitiske tiltak ellers i Norge, har Gravferdsetaten åpnet for en multikulturalistisk politikk. Stadig flere tros- og livssynsminoriteter får innvilget egne områder på de offentlige gravlundene. Sist ute var Det hedenske trossamfunnet Bifrost som nylig fikk eget gravfelt på Voksen kirkegård i Oslo. Tror du på norrøne guder kan du altså gravlegges i en skipsformet minnelund spesielt designet for ditt trossamfunn. Muslimer, bahaier, rom folket, jøder og medlemmer av Frelsesarmeen har også egne gravfelt – og flere trossamfunn vurderer å søke. I denne artikkelen trekkes det noen paralleller mellom Gravferdsetatens praksis og den generelt negative holdningen det norske samfunnet har til multikulturalisme – det vil si særrettigheter basert på kultur eller religion. Artikkelen empiriske eksempel ser på sammenhengen mellom endringer av gravlundens estetikk og en multikulturalistisk gravferdspolitikk.

Multikulturalisme

Argumentene for å anskaffe egne områder på de offentlige gravlundene er knyttet til en religiøs identitet og en praksis som skiller seg fra den norske luthersk-evangeliske tilhørighet. Den katolske kirke i Norge kan brukes som eksempel. Kirken har foreløpig ikke en egen gravlund eller et eget katolsk felt på de offentlige områdene, men flere representanter for Den katolske kirke har ifølge en ny rapport et uttalt ønske om et slikt felt.¹ Ønske baserer seg nettopp på bevaring av særegen praksis: Minneritualer med bønn og lystenning for de døde

samt vigsling av jorda vil være langt mer gjennomførbart dersom gravene kunne ligge samlet. En innvilgning av en særegen tilretteleggelse for Den katolske Kirkes medlemmer vil kunne begrunnes med det offentliges ansvar for å tilrettelegge en kulturell/religiøs praksis, og er derfor et eksempel på multikulturalisme.

Multikulturalisme er en strategi, en handlingsrespons, i forhold til det flerkulturelle samfunn. Det vil si at et flerkulturelt samfunn ikke kan beskrives som multikulturalistisk før det er satt i gang en eller annen form for politikk for å ivareta mangfoldet. Denne politikken handler i stor grad om retten til å bevare kulturell særegenhet. Av den grunn er multikulturalisme knyttet direkte til et spørsmål om rettigheter, det vil si minoritetenes rettigheter til å bevare deler av sin kulturelle tradisjon, for eksempel gravferdstradisjoner (andre eksemplet på en multikulturalistisk politikk kan være rett til bruk av religiøse kleskoder, morsmålsundervisning, økonomisk støtte til livssynsminoriteter osv).

Multikulturalisme er ofte kritisert i integreringsdebattene. Kritikere hevder at man gjennom anerkjennelse av ulikhet vil skape varige strukturer av minoritetsdannelse. Multikulturalisme kritiseres altså for å være en politisk strategi som fryser fast kulturelle grenser og som dermed gjør det flerkulturelle samfunnet til et stammesamfunn. Ved å gi spesifikke rettigheter fryser man fast de kulturelle særegenhetene rettighetene gis på grunnlag av, og man står i fare for å spikre fast grenser for fellesskap basert på noen kriterier som muligens gjelder for en gruppe på et bestemt tidspunkt, eller kun for eliten i gruppen.

Forsvarere av multikulturalismen hevder derimot at særtiltak for minoritetsgrupper virker integrerende og ikke segregerende. Den canadiske filosofen Will Kymlicka er en av dem som hevder at rettigheter til minoritetsgrupper åpner de offentlige institusjonene slik at de virker inkluderende og dermed integrasjonsfremmende. Multikulturalismens utfordring ligger i stor grad i å bevare en aksept for forskjellighet uten å dyrke forskjelligheten: Å skape et åpent samfunn der aspekter ved kulturelle forskjeller kan bevares uten at dette går på bekostning av interkulturell praksis, synes å være multikulturalismens mål.

Norsk integreringspolitikk har flere referanser til multikulturalisme, men fører i praksis i liten grad en slik multikultura-

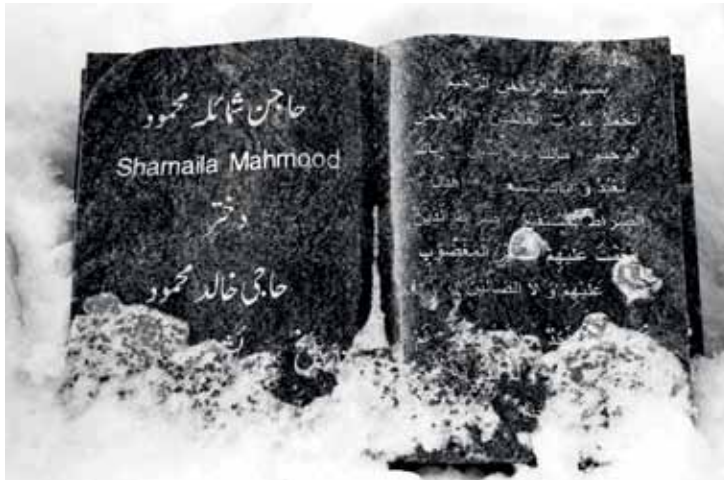
listisk rettighetspolitikk. Stortingsmeldingen nr. 49 *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* fra 2003-2004 tar for eksempel en tydelig avstand fra den rettighetsorienterte multikulturalismen, det vil si bevaring av mangfold nedfelt i praksis. Stortingsmeldingen tar avstand fra bruk av gruppebaserte rettigheter med referanse til kulturforskjeller. "Kulturforskjeller" bør med andre ord finne sted i privatsfæren.

Det er imidlertid unntak, og et av dem er gravlundene som i hvert fall til en viss grad har ført hva man kan kalle en multikulturalistisk strategi. Et eksempel er etableringen av det muslimske feltet på Høybråthen kirkegård.

Homogenisering av estetikk – endringene av muslimske graver som eksempel

Det muslimske gravfeltet er et resultat av et samarbeid mellom representanter for muslimske organisasjoner (Islamsk Råd Norge) og Gravferdsetaten. Imamene definerte hva som ifølge sharia (islamsk lov) utgjør en islamsk gravplass mens direktøren for Gravferdsetaten avgjorde hva som kunne eller ikke kunne innvilges med referanse til norsk juridisk norm. Det religiøse kravet om utgravning av graven i retning Mekka, rituell vask ved gravlunden og ønske om et bygg til bønn ble for eksempel innvilget mens det religiøst begrunnede ønske om gravlegging uten kiste ikke ble det med referanse til norsk lov om bruk av kiste.

I utarbeidelsesfasen ble også det estetiske uttrykket diskutert. Inntil etableringen av et eget muslimsk gravområde i 2002 ble Oslos muslimer gravlagt på avsatte felt ved et av byens offentlige gravlunder. Bortsett fra utgravning i retning Mekka inneholdt ikke dette feltet noen fasiliteter knyttet til islamske krav til rett gravferd. Her fantes ingen avgrensninger i form av avstand, hekker eller gjerder til de kristne gravene, ingen vaskemuligheter (arbeiderne på gravlunden hakket hull i isen i en bekk i nærheten der de troende kunne vaske seg) eller bygg til å gjennomføre *janaza* under (begravelsesbønnen). Men her fantes det heller ingen regler definert av et samlet organ for muslimer. Det vil si at de enkelte gravene gjenspeilet tradisjoner i de ulike land de avdøde muslimene hadde røtter i: Bilder, små murkanter rundt gravene, blomster i plastikk og svært forskjellige gravstøtter var resultatet. Flere av gravene hadde også en heving over bakken (vanlig i Pakistan) som de ansatte ved gravlunden fant problematisk i forhold til vedlike-

Opphøyning av graver i Punjab

holdsarbeid (som gressklipping). Murkanter, opphøyning av graver eller mye pynt ble av representanten fra Islamsk Råd Norge raskt definert som tradisjon og følgelig noe som ikke var en nødvendig del av en islamsk gravlund.

Gravlunden fikk ikke bare nye fasiliteter, men også rutiner som muliggjorde begravelser innen 24 timer etter dødsfall. Etableringen av den nye muslimske gravlunden er et eksempel på en multikulturalistisk politikk. Her brukes en kategorisering av islam som referanse: Fremfor å etablere en gravlund helt i tråd med norsk tradisjon (assimilasjon) eller en gravlund åpen for alle individuelle kulturelle uttrykk, ble sharia referansen Gravferdsetaten kunne forholde seg til. Alle muslimers ulike gravferdstradisjoner ble dermed essensialisert i forhold til et lovforankret. Det er med andre ord lett å se at en multikulturell integrasjonsprosess kan fryse fast kulturelle eller religiøse mønstre (her en tradisjonell islamsk gravferdspraksis) som ikke representerer alle muslimer i Norge. Like fullt; når det institusjonelle Norge skal vise kulturforståelse gjennom endring av sine tilbud (her gravferd), må man nødvendigvis finne en referanse for hva man skal endre noe til. I dette tilfellet var det en overnasjonal kilde (sharia og europeiske fatwaråd) som ble det Gravferdsetaten kunne bruke som referanse og legitimeringsgrunnlag i arbeidet for integrasjon av nye landsmenn på sine kommunale kirkegårder. Med lovbeestet islam som utgangspunkt blir kulturelle forskjeller på det islamske feltet visket ut, samtidig som skillet mellom det islamske feltet og det kristne området av gravlunden blir tydeligere. Etableringen av en muslimsk gravlund handler om integrering i Norge.

Det er imidlertid interessant at en økt integrering – i form av særrettigheter som muslim – i dette tilfellet innebærer en tydeligere segregering.

Et nærmere blikk på de to gravområdene, Klemetsrud som vokste frem mer eller mindre tilfeldig og det nye feltet på Høybråten som er resultat av en bevisst multikulturalistisk politikk, viser en utvikling av gravlundsestetikken.

Det muslimske feltet på Klemetsrud har knapt synlige grenser. En smal grusvei skiller de muslimske gravene fra de kristne. Heller ikke gravstøttene skiller seg ved første øyekast fra krik-egårdens øvrige. Mange er små, hjerteformede barnegravstøtter med norsk skrift og norske konvensjonelle formuleringer for sorg over barnets bortgang (for eksempel: Vår solstråle, Veslejenta vår). Blant de nyere gravstøttene er det flere med skrift på arabisk eller urdu, og noen har vers fra Koranen. En av støttene har form av en Koran, og tittelen *Hajj* står foran avdødes navn.² Et islamsk symbolspråk på støttene er generelt tydeligere på de nyere gravene.

Det mest iøynefallende skillet mellom det muslimske feltet og resten av kirkegården gjelder pynting av gravene. Noen av de

muslimske gravene har som tidligere nevnt et lavt gjerde som markerer hele graven, eller de har en jordopphøyning. Bruk av plastikkblomster og leketøy på gravene skiller dem også fra de kristne gravene.

Estetikken på de første muslimske gravområdene er resultat av praksis uten et strengt regelverk. Feltet på Klemetsrud kan sammenlignes med flere av de gravlundene jeg besøkte i England.

T.h.: Gravlunden i Manchester utgjør også et felt uten markerte grenser. Gravene er imidlertid godt synlige med opphøyninger i individuelle fasonger og er svært fargerikt dekorert.

I motsetning til Klemetsrud, har det nye feltet på Høybråteni Oslo tydelige grenser. Det er plantet en hekk som skal markere området som atskilt fra resten av gravlunden, og som vist har gravlunden både et eget bygg for bønn og vaskefasiliteter. Med referanse til islamske normer for gravens enkelhet, er det også etablert forskrifter for dekorasjon av gravene. Feltet på Høybråten kan sammenlignes med de private islamske gravlundene i England, eid og drevet av muslimske institusjoner.

T.v.: Et bilde fra en gravlund i Walthamstow, en bydel i London der svært mange pakistanere bor.

Sammenlignet med gravfeltet i Manchester er denne gravlunden dominert av strenge regler for estetikk, med lite pynt. Da gravlunden ble dannet etablerte moskeene regler for hvordan den skulle se ut og hvordan den skulle drives. Islamske normative kilder ble brukt som referanse, og her fant man grunnlag for å forby overdreven pynt.

Selve graven er også gravet ut etter form fra islamsk rettspraksis. Gravlunden i Walthamstow er et godt eksempel på hvordan en gravplass der overensstemmelse med en islamsk praksis og symbolikk har rang frem for ulike etniske eller nasjonale tradisjoner. Et eksempel kan være gravene for dødfødte som fortsatt finnes i Manchester og på Klemetsrud. Slike graver blir ikke mulige på Høybråten og er det heller ikke på den private muslimske gravlunden i London; nettopp med referanse til islamsk rettspraksis som til tross for hva som er vanlig i mange muslimske samfunn, ikke beordrer gravlegging av dødfødte. Men de nye gravplassene blir også mer fleksible i forhold til rettigheter i møte med norske arbeidstider. I Walthamstow kan man begravnes syv dager i uka, og når som helst på dagen.

De to nyeste gravlundene, Høybråten i Norge og Walthamston i London vitner om at kollektive rettigheter gitt i forbindelse med gravferd, fører til tydeligere identifikasjon som "de andre", altså en tydeligere segregering. Samtidig fører rettigheter til å etablere "sitt eget" til økt lojalitet overfor staten og storsamfunnet som har gitt rettighetene.

Det nye gravfeltet i Oslo vitner om en ressursbruk som skal

stå i samsvar med våre nye landsmenns tradisjoner, for å sitere direktøren i Gravferdsetaten. Gravlunden i Walthamstow ble solgt av kommunen for ett pund – en symbolsk sum – til seks pakistansk-dominerte moskeer.

Både gravlunden i Walthamstow og Høybråten er dermed et resultat av en økt grad av integrasjon og økte rettigheter for muslimer i et nytt land. Samtidig vitner begge gravfeltene om en tydeligere segregering enn de første gravlundene: Feltene er tydelig avgrenset som et muslimsk sted og ligger, både gjennom symbolbruk og rent fysisk, lengre bort fra de kristne områdene enn de tidligere (og mer tilfeldige) etablerte gravområdene.

Gjennom segregering blir gravplassen tydelig definert som et sted med en religiøs identitet: En fysisk avgrensning fra profane områder, klare islamske anretninger og rom for rituell praksis på stedet vil fjerne tvetydigheten som ved første øyekast dominerer feltet på Klemetsrud.

Prosessen "fra Klemetsrud til Høybråten" kan derfor sies som en fortelling om på samme tid økt integrasjon, økt segregering og en økt sakralisering av gravsteder i Norge.

Med referanse til spørsmålet om gravlunden bør bli et kulturelt lappeteppe, viser eksemplene snarere en overgang fra et kaotisk til et ordnet lappeteppe.

Gravferdsetatens valg om å innvilge særrområder for tros- og livssynssamfunn kan sies som et pragmatisk tiltak i møte med et mangfold som uansett ville sette sitt preg på gravlunden.

Litteratur

Døving, C: A: (2005): *Norsk –pakistanske begravelsesritualer – en migrasjonsstudie*, phd avhandleing, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo

Kymlicka, W. (1998): *Finding Our Way. Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*, Toronto: Oxford University Press.

Plesner og Døving (red) (2009): *"Livsfaseriter som religions- og livssynspolitisk utfordring"*. Rapport for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

Noter

- 1 Plesner og Døving (red) (2009): "Livsfaseriter som religions- og livssynspolitisk utfordring" Rapport for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.
- 2 Det betyr at avdøde har gjennomført pilegrimsturen til Mekka

Hvordan forsvandt Christen Waages gravmæle af Johannes Wiedewelt på Assistens Kirkegård?

Historien om en administrativ uretfærdighed

Af Karin Kryger

Kunsthistoriker, mag.art.

Et bedrageri

Den salig afdøde og eksekutorboet er blevet snydt, herom kan der ikke herske tvivl! Snydt for den vare, som der var betalt for. Det drejer sig om forpligtelser, som Nicolai Kirkes værge, Christian Casse, skrev under på den 8. oktober 1791 vedrørende Christen Nielsen Waages gravminde på Assistens Kirkegård. Forpligtelser, som man kunne tro, at Helliggeist Sogn overtog, da Nicolai Kirke brændte i 1795, og det gamle Nicolai Sogn 1804 blev underlagt Helliggeist Sogn. Forpligtelser, som senere burde have været overtaget af Københavns Begravelsesvæsen. Men antagelig vidste "bedragerne" ikke, hvad de var forpligtet på. Og hvis de havde vidst det, havde de så, når det kommer til stykket, egentlig nogle forpligtelser?

En rådmands død

Den 25. juli 1791 døde rådmand Christen Nielsen Waage efter flere års svagelighed. Han var kommet til København fra sin fødeby Aalborg i 1751, hvor han den 13. oktober havde løst borgerskab som hørkræmmer. Det var imidlertid som brygger og vinhandler, han blev rig og berømt.

Den 26. januar 1757 ægtede Waage jomfru Hedeveg Lyng, som han dog mistede inden året var omme, da hun døde i barselsseng tillige med den nyfødte søn. Han havde senere ønsket at ægte sin hustrus søster Margrethe Charlotte Lyng, men loven tillod dengang ikke, at svogre og svigerinder giftede sig. Hun giftede sig i stedet med en skibskaptajn Hviid.

I stedet kastede Waage sig over sine mange forskelligartede forretninger. Han opførte bl.a. Dronningens Mølle på Vol- den, da han ikke ellers kunne få malet sit korn så hurtigt, som han ville. Hans bryghus, *Den Forgyldte Tønde*, lå i Store Kongensgade, nuværende nr. 42. Bygningen har imidlertid siden Waages dage gennemgået mange ændringer og ombygninger.

Waage var også aktiv i det offentlige liv, og 1768 blev han medlem af "De 32 Mænds Collegium". 1776 blev han vice- rådmand og 10 år efter rådmand. Imidlertid blev han ramt af apopleksi og 1788 nedlagde han sit mandat og var i øvrigt uarbejdsdygtig i sine sidste år. En niece til skibskaptajn Hviid, Sophie Magdalene Worm, førte hus for Waage i hans sidste år, mens hendes mand, Waages dygtige fuldmægtig Lorentz Boje Petersen, tog sig af forretningerne. Ægteparrets søn, født 1787, blev opkaldt efter Christen Waage og fik navnet Christian Waage Petersen. 1831 tog han navneforandring til Christian Waagepetersen og blev ligesom sin fader og Christen Waage en velrenommeret vinhandler.

Da Christen Waage døde 68 år gammel, var han en velhavende mand, og eksekutorerne og arvingerne besluttede sig for en stor begravelse. Waages hengivenhed for sin tidligere svigerinde var usvækket. Universalarvinger var Margrethe Charlotte Lynges og skibskaptajn Hviids to sønner Hans og Jens, og skibskaptajns søsterdatter Sophie Magdalena Worm. Waage blev begravet 28. juli 1791 på Assistens Kirkegård. Han blev hyllet i et "extra fint Voxlagen" og lagt i en kiste med yder- og inderkiste overtrukken med sort klæde og forsynet med kisteplade. Liget blev ført til kirkegården i en fløjlsbetrukken vogn med fire heste for, ledsaget af 12 studenter med sørgekapper og hvide handsker (det kostede 2 rdlr. for hver student). Følget fulgte i 8 vogne.

Monumentets opførelse

Da Waage var begravet, skulle der tages stilling til et grav- minde. Eksekutorerne besluttede sig for et stort monument. Den 26. september 1791 skrev eksekutorerne "Schifter", "Lacoppidan", Waages fuldmægtig Lorentz Petersen samt "Hwiid", antagelig identisk med skibskaptajnen, kontrakt med billedhuggeren, professor ved Kunstakademiet Johan- nes Wiedewelt. Ifølge denne skulle monumentet udføres efter "vedfølgende Tegning" (fig. 1). Den midterste del skulle udføres i lyseblå marmor, urnen i hvid marmor og soklerne

i kulørt norsk marmor. Indskriften skulle være med indhuggede "ægte" forgyldte bogstaver. Wiedewelt skulle have 300 rdlr. for ulejligheden. Udbetalingen vilde falde således, at Wiedewelt fik 200 rdlr., når monumentet var færdigt i værkstedet og 100 rdlr., når monumentet var opsat på "behørig Stæde". Arbejdet skulle være færdigt det efterfølgende forår, uden at man præciserede, hvornår man forventede, at det var forår! Betalingen for fundament, transport og opsætning ville blive særskilt betalt, men Wiedewelt forpligtigede sig til at føre tilsyn, således at det kunne ske med "muligste Sparsomhed og Solidite".

Foråret indtraf åbenbart sent, for Wiedewelt kvitterer først den 28. juni 1792 for alle 300 rdlr. 7. juli samme år betales Wiedewelt for udgifterne til et muret hvælvet fundament, 5 alen dybt. Til arbejdet medgik 4500 mursten, kampesten, kalk, murerarbejds løn, hjælp af stenhugger, transport mm., udgifter på i alt 68 rdlr. og 5 skilling.

Monumentets materialer, dekorationer, typologi og indskrift

I kontrakten beskriver Wiedewelt monumentets materialer som værende lyseblå norsk marmor på den midterste del, med en hvid marmorurne i italiensk marmor foroven og med kulørt norsk marmor i den flerdelte sokkel. Det lyseblå norske marmor er antagelig den såkaldte aggenhusenske marmor, der udmærkede sig ved den blå farve og som Wiedewelt har benyttet i mange andre sammenhænge. Den norske "kulørte marmor" er antagelig gellebækmarmor, der udmærker sig ved nogle kraftige og markante åringer og som Wiedewelt ofte benytter netop til monumentsokler. Den hvide italienske marmor, som urnen var lavet af, var antagelig den fine marmor fra Carrara, der oftest blev benyttet til monumenternes dekorationer. I registeret sjuiker Wiedewelts sekretær, Frederik Zeize, lidt med beskrivelsen af materialerne, idet monumentet beskrives som italiensk marmor, men forglemmelsen afspejler sig ved, at han udtrykkeligt gør opmærksom på at urnen er af det bedste italienske marmor. Af Wiedewelt tegning fremgår det, at indskrifttavlen er af hvidt marmor, ligesom Rasmus Nyerup i sin biografi over Waage præciserer, at tavlen er af hvid marmor. Nyerup opfatter den lyseblå marmor som lys grå. Monumentet har på grund af de forskelligartede materialer fremstået med en stærk polykrom (mangefarvet, broget) effekt.

Frederik Zeise beskriver i registeret over Wiedewelts arbejder monumentets dekorationer. I hvert hjørne er der nedhængende fakler, foroven 'ornamenter' og en lampe. Tegningen (fig. 1) og Lahdes stik (fig. 2) viser, at ornamenterne i det buede relief i overdelen er akantusslyng. Olielampen er svær at erkende på såvel tegning som Lahdes stik, men man ser i begge billedfremstillinger ret tydeligt en blomsterroset, så Wiedewelt eller hans sekretær, Frederik Zeise, har antagelig husket forkert, da monumentet er blevet indført i registeret.

Tegning og kobberstik viser, at monumentet stod på en flerdelt sokkel, hvis øverste led og fodstykke var profilerede.

Fig. 1. Johannes Wiedewelt: Udkast til Christen Waages gravminde på Assistens Kirkegård. Tusch, akvarel. 330x233 mm. Danmarks Kunstmuseumsbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

Fig. 2. G.L. Lahde: Christen Waages Gravmæle på Assistens kirkegård. Kopperstik. Fra G.L. Lahde, Mindesmærker, 3. hæfte (1801-1811).

Midtstykket havde indhak i hvert hjørne, der gjorde plads for de nedadvendte fakler. Den hvide marmortavle har på Wiedewelts tegning guttae ("dråber", antik dekoration). Over tavlen en profileret hovedgesims, der bærer et buet topstykke med blanke små akroterer. I buen er relieffet med akantus-slyng og roset indsat. Øverst krones monumentet af den hvide marmorurne på fod og sokkel med hanke i siderne og låg. Wiedewelt oplyser, at monumentet var 3 alen og 18 tommer højt (ca. 2,36 m) og 1 alen 7 tommer bredt (ca. 0,81 m).

Urnen har symbolsk indeholdt afdødes aske. Akantus og roset er velkendte klassiske dekorationsmotiver. De nedadvendte fakler symboliserer livsflammen, der slukkes.

I registeret har Wiedewelts fætter og sekretær Frederik Zeise omhyggeligt noteret, at gravmælet var fritstående, og senere har Wiedewelt med egen hånd tilføjet: "NB dette var det før-

ste af den Art, som her er bleven giort". Her må Wiedewelt igen huske forkert, for det første fritstående gravminde, som han har udført, var over Gustav Ludwig Jansson, der blev udført 1789 og sendt til Oldenburg. Men det er korrekt, at gravmælet over Christen Waage er det første fritstående på Assistens Kirkegård, og dette til trods for, at gravstedet lå op af en mur, en placering, som kunne have indbudt til at udføre et epitafium i muren. Som type er monumentet en variant af den romerske cippus. "Den græske stele" havde endnu ikke påvirket danske kunstnere.

Indskriften var med fordybede bogstaver, der var forgyldte. Det fremgår af såvel Wiedewelts tegning som af Lahdes stik, at her var tale om versaler, en bogstavstype Wiedewelt ret konsekvent brugte, antagelig fordi han fandt den mere i overensstemmelse med de klassiske idealer end andre skrifttyper. Indskriften lød:

HERUNDER HVILER
DET
FORGÆNGELIGE
AF
CHRISTEN WAAGE
FORDUM
RAADMAND OG GROSSERER
I DEN KONGELIGE RESIDENTSSTAD
KIØBENHAVN
FØD
I AALBORG I JYLLAND DEN 21 JUNII 1723
DØD
I KIØBENHAVN DEN 25 JULII 1791
I HANS ALDERS 69 AAR
VÆRDIG
DETTE MINDE
HVORMED
HANS EFTERLADTE ARVINGER
TIL ERKIENDTLIGHED
HAVE VILLET HÆDRE
HANS HVILE-STED

Monumentets skæbne

Den 8. oktober 1791 underskrev Nicolai Kirkes værge Christian Casse begravelsesbrevet med kirkens segl. Heraf fremgår det, at arvingerne har tilladelse til at rejse et fritstående

monument på et fundament af omtrent 2 kvadrat alens omfang. Tilladelsen blev bevilget i henholdt til magistratens resolution. Ifølge Casse var resolutionen af 5. oktober 1791, men magistraten har ifølge resolutionsprotokollen allerede behandlet sagen 3. oktober. Når resolutionen omhyggelig noterer, at her er tale om et fritstående monument, bestyrker det Wiedewelts udsagn om, at her var tale om en nyskabelse til Assistens Kirkegård, en nyskabelse, som han fandt det værd at fremhæve. Gravstedet var på 5 kvadrat alen og Casse skrev også under på at:

”da bemeldte Raadmand Waages Arvinger
saaledes til Kirken have betalt Ethundrede
Rigsdaler Bank Courant for overmeldte
Tilladelse, bliver Monumentet saa længe Tiiden
varer af Kirken vedligeholdt og med fornødne
Reparation forsynet.”

’Så længe tiden varer’ skulle vise sig at være kortvarig affære. 1795 brændte store dele af København, og ved branden blev Nicolai Kirke total ødelagt. Kirkens præster og værger håbede til det sidste at kirken ville blive genopbygget, men til deres skuffelse bestemte kongen, at kirken ikke skulle genopbygges og sognet skulle lægges under Helliggeist Sogn. Nicolai Kirkes værger fik ordre til at overlade, hvad de måtte have af dokumenter og protokoller til den i forbindelse med branden oprettede ”Erstatningskommission”. Her var man interesseret i kirkens aktiver, og der blev oprette et fond med kirkens navn. Kirkens forpligtelser interesserede man sig ikke for. Nicolai Kirke var ved branden og beslutningen om, at den ikke skulle genopbygges, ophørt som en juridisk selvstændig enhed.

1. februar 1804 blev gravstedet overført til Helliggeists Sogn, og det var såmænd den senere så herostratisk berømte graver, Christian Meisling, der gjorde papirarbejdet, antagelig en af hans sidste embedshandlinger. 4. oktober 1804 blev han afskediget, idet han ved ’forsømmelser og ligegyldighed’ havde gjort det muligt for gravrøvere at drive deres spil på kirkegården. Han var selv under anklage for at have deltaget i og været vidende om gravrøverierne, men intet kunne bevises. Derimod ville retten ikke udelukke, at han havde optrådt som hæler i denne ubehagelige sag. Forhåbentlig undgik Christen Waages grav overgrebene. Meisling kendte Waage særdeles godt. Inden han 1790 blev graver, havde han i tre år været Waages tjener.

1829 døde Lorentz Petersen, og også han blev begravet på Assistens Kirkegård, i gravstedet (A 1024) ved siden af agent Bodenhoff ud mod Nørrebrogade. Monumentet er endnu bevaret, men er pt. placeret i en niche i muren på A 1014. Få år efter, 1832 fulgte hans hustru Sophie Magdalena, der med sin arv fra Christen Waage havde en andel i mandens økonomiske succes.

1834 ligger deres søn Christian, der nu ved kgl. bevilling siden 1831 kan kalde sig Waagepetersen, i forhandlinger med Helliggeist Kirke. Nu drejer det sig om familiens velgører Christen Waages gravsted. Christian Waagepetersen kan ikke finde skødet. Hvis den gamle Lorentz havde levet, så ville han måske have husket, hvor skødet lå. Nemlig i Hof- og Stadsretten. Men Waagepetersen ved ikke, hvor det er. Han var kun 4 år, da Waage døde. Imidlertid må han have veneration for gravstedet. Han griber i egen lomme og betaler 48 rdlr. i sølv for gravstedet for de næste 20 år. Penge han aldrig burde have betalt!

1840 dør hofvinhandleren kun 53 år gammel. Han bliver begravet på Garnisons Kirkegård. Nu er gravstedets, og dermed monumentets, skæbne afhængig af Christian Waagepetersens børn. Intet under, hvis det har forekommet dem, at Christen Waage var en meget fjern person. De har bedsteforældrenes og forældrenes gravsted at tage vare på. Ingen har en klar erindring om Christen Waage mere. Han og gravstedet bliver glemte.

Monumentets endeligt

1890 konstaterer kunsthistorikeren F.J. Meier, der 1877 skrev en disputats om Wiedewelt, at Waages monument "blev nedtaget som faldefærdigt for en halv Snes Aar siden." I disputatsen fra 1877 omtales monumentet som "er". 1878 var gravstedet overgået til en ny ejer. Monumentet forsvandt antagelig 1877-1878. "Så længe tiden varer", var altså i dette tilfælde ca. 86 år. Det er evident, at der her er sket en uret. Eksekutorerne betalte 100 rdlr. for gravstedet og monumentets vedligeholdelse til evig tid. Men uheldigvis forsvandt den juridiske part, der havde forpligtet sig. Det kan sammenlignes med en konkurs. De, der overtager konkursboet, overtager ikke nødvendigvis forpligtelserne. Sagen havde måske stillet sig gunstigere, hvis Christian Waagepetersen havde vidst, hvor det oprindelige dokument var. Det vidste han bare ikke, og han bragte derfor et personligt offer for at sikre monumentet

en tid. Men ved Waagepetersens tidlige død forsvandt muligheden for at sikre det yderligere. Således mistede Assistens Kirkegård et af sine mest markante monumenter, et monument, som dengang det blev skabt, som type havde været en nyskabelse.

Artiklen er skrevet på grundlag af en rapport om Christen Waages gravmæle udført for Københavns Kommune 2003.

Utrykte kilder

Landsarkivet for Sjælland

Hof- og Stadsretten, eksekutorboer, 2 1794/7 (kasse 19-20-21)

Det kongelige Bibliotek

Nachrichten wegen der Familie des Hrr. Professoris Wiedewelt
NKS 1396, 63 v-64r

Stadsarkivet

Nicolaj Kirkebog 1791

Helliggeist Kirkebog 1757

Borgerretsprotokoller 1751

Kopulationsprotokoller 1757.

Helliggeist Kirke Skødeprotokol 1804-31, 623, 649

Nicolaj Kirkes Arkiv 1575-1892

Nicolaj Kirkes holdende Bog over Ligstene 1755-1805 (bestillingsnr. 13)

St. Nicolai Kirkes Copi- og Begravelsesbreve 1766-1804 (bestillingsnr. 26)

St. Nicolai Kirkes Holdende bog om Mindesmærker og Ligsten paa Assistens Kirkegaard 1797-1805 (bestillingsnr. 14)

Københavns Magistrats Arkiv

Magistratens Resolutionsprotokoller 1791-1792 (bestillingsnr. MC 136)

Assistens Kirkegård

Begravelsesprotokol Afd. A.

Litteratur

Kofoed, Hans, "Gravere og Inspektører ved Assistens Kirkegaard", *Assistens Kirkegaard 1760-1960, Historiske Meddelelser om København* (red. Sigurd Jensen), Kbh. 1960, 179.

Kryger, Karin, "Johannes Wiedewelts monumenter på Assistens Kirkegård", *Cras XXXV*, 1983, 32-34.

Kryger, Karin, *Allergeri og Borgerdyd. Studie i det nyklassiske gravminde i Danmark*, Kbh. 1986, 21, 245f.

Meier, Fr. J., *Efterretninger om Billedhuggeren Johannes Wiedewelt og Kunstakademiets paa hans Tid*, Kbh. 1877, 12, 277.

Meier, Fr. J., "Fra Kirkegaarden", *Tidsskrift for Kunstindustri*, 1890 (105-127), 115.

"Nicolai Kirke" i *Danmarks Kirker*, København By, bd. 1, 463.

Nyerup, Rasmus, "Christen Waage" i G.L. Lahde: *Mindesmærker*, 3. hæfte (1801-1811).

Smidt, Claus M. og Christian Waagepetersen, *Hos Hofvinhandleren i Store Strandstræde. En københavnsk mæcen fra Frederik VI's tid*. Nivaagaards Malerisamling 1985, 5.

Starcke, Viggo, *Giertrud Birgitte Bodenholffs Mysterium*, Kbh. 1954, 81ff.

Hvad med kulturen?

Af *Susanne Guldager*

Landskabsarkitekt mdl, kirkegårdskonsulent i Roskilde Stift

Effektiv drift

Ledelse, styring, planer og ressourcer - hvad har det med kirkegårdskultur at gøre? De fleste vil nok umiddelbart mene, at disse begreber hører hjemme et helt andet sted end på kirkegården. Men også kirkegården er underlagt det moderne samfunds krav, og derfor er moderne begreber og forvaltningssystemer lige så relevante for kirkegårdenes forvaltning som for virksomheder og kommunale forvaltninger.

De aktuelle krav til menighedsrådenes forvaltning af kirkegårdene er, at driften skal optimeres, så der på sigt kan spares skattekroner. Kirkeministeriet lægger op til, at det skal ske ved samarbejde mellem kirkegårdene og ved brug af driftsstyringssystemer til beskrivelse og effektivisering af driften.

Der findes i dag en række redskaber, som anvendes til forskellige administrative opgaver på kirkegårdene, men der mangler et fælles udgangspunkt for løsningen af den gartnerfaglige opgave.

For at råde bod på det har Kirkeministeriet sammen med Foreningen af danske kirkegårdsledere (FDK) igangsat projektet: Driftsstyring på kirkegårde, med Skov & Landskab (KU), som projektansvarlig.

Projektets formål er:

- at udvikle redskaber, der kan anvendes til **kvalitets-sikring og styring**
- at udarbejde en håndbog til brug i det daglige **gartneriske arbejde** og i efteruddannelse
- at etablere grundlag for **kommunikation** og samarbejdsaftaler

Arbejdet afsluttes i begyndelsen af 2010, hvor det nye beskrivelsessystem for kirkegårdsdrift offentliggøres digitalt og i rapportform. De to rapporter: Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde og Praktisk håndbog i kirkegårdsdrift sendes til provstierne. Derfra uddeles de til de enkelte menighedsråd i følgeskab med en vejledning og en folder, der skal tydeliggøre den opgave, som menighedsrådene skal i gang med at løse.

Kvalitetsbeskrivelser og Praktisk håndbog

Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde fastlægger mål og tilstandskrav for de almindeligste elementer, opgaver og ydelser, der udføres på kirkegården.

Praktisk håndbog indeholder retningslinier for det gartnerfaglige personale og kan bruges som en vejledning i hverdagen.

Elementer, opgaver og ydelser

Både kvalitetsbeskrivelser og håndbog er standarder for alle kirkegårde. Tanken er, at disse standarder skal danne grundlag for arbejdet med en plejeplan, der gælder for den enkelte kirkegård. Plejeplanen indeholder de mål, menighedsrådet har sat sig for kirkegården, og henviser til de arbejdsprocesser der kræves for at nå disse mål. Kvalitetsbeskrivelser og

Arbejdsopgaverne systematiseres i grupper - elementer, opgaver og ydelser

Grønne elementer

Arealtyper

- Blomster
- Græs
- Hække og klippet pur
- Buske
- Træer
- Træ- og buskplantninger
- Vand

Grå elementer

Arealtyper

- Belægninger
- Bygværker
- Terræninventar

Opgaver

- Fjernelse af visse blomster mv.
- Renhold af kirkegården
- Fjernelse af løv
- Vintertjeneste
- Pyntning af kirkegård

Sammensatte elementer

Arealtyper

- Gravstedselementer
- Kulturhistoriske elementer

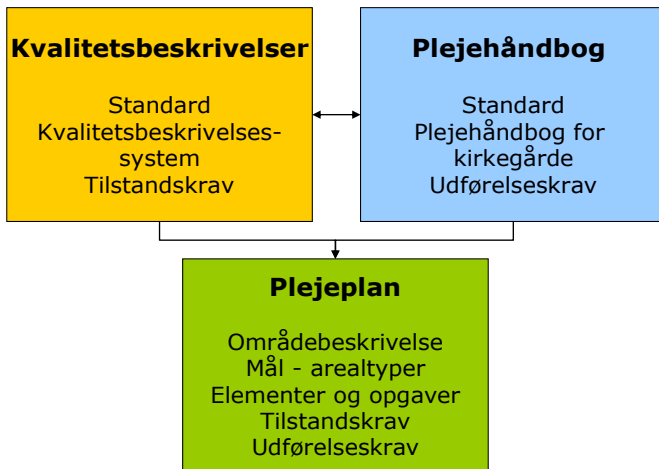
Ydelser

- Erhvervelsesydelser
- Begravelsesydelser
- Gravstedsydelser
- Pyntningsydelser

praktisk håndbog indeholder tilstandskrav og vejledende udførelseskrav.

Ikke to kirkegårde er ens, derfor har det været en vanskelig opgave at finde en fællesnævner for dem alle. Forskellighederne gælder ikke alene størrelse, placering eller historie, men ofte i langt højere grad de lokale traditioner, der udspringer af det engagement, der i de enkelte sogne har været gennem tiderne, og som er med til at give kirkegården dens særpræg. Kan man overhovedet opfange det lokale med et standardbeskrivelsessystem, hvis formål er at styre og effektivisere? Ja, det er jo en af udfordringerne i det arbejde, der skal i gang.

Klare retningslinier i driftsstyringen

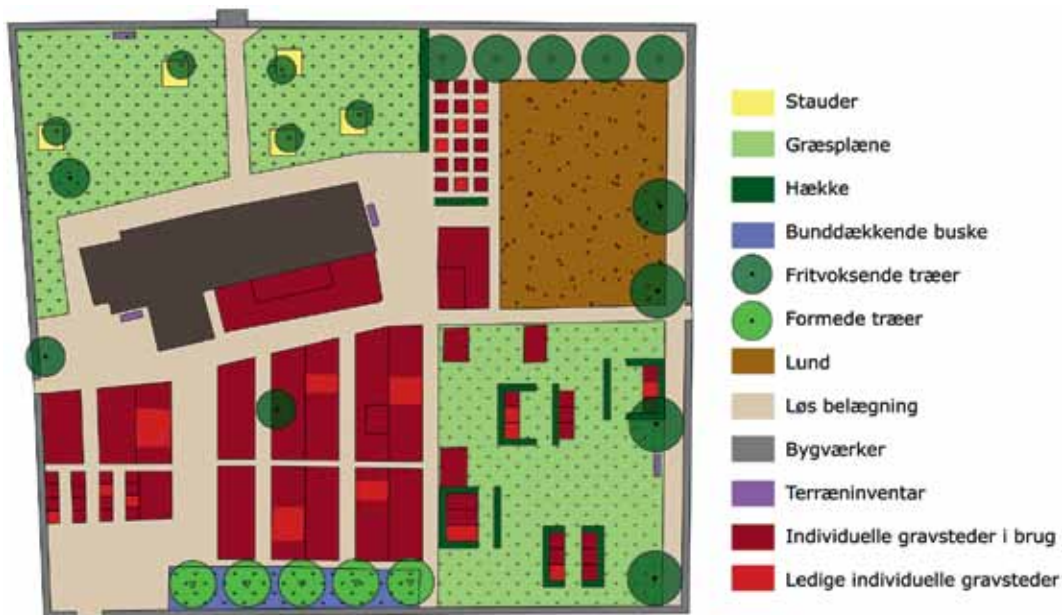
Sammenhæng i driftsstyringen: Kvalitetsbeskrivelser, Håndbog og Plejeplan

Plejeplanlægning

Planlægning af driften starter, som ved al anden planlægning, med at fastsætte mål. Med målene som udgangspunkt kan man træffe de valg, der skal til for at kunne udarbejde plejeplanen. Kvalitetsbeskrivelserne indeholder valgmulighederne.

Plejeplanen består af en kortdel og en tekstdel, som supplerer hinanden. På kortet vises de elementer der er valgt, hvis kortet er digitalt er det endvidere muligt at få arealstørrelserne for de enkelte elementer.

Tekstdelen er et skema, som beskriver elementets mål og den tilstand, som er et resultat af plejen.

Plejeplanens kortdel.

For at tydeliggøre den indsats der skal til i arbejdet med en plejeplan, kan processen opdeles i faser. Faserne karakteriseres med følgende spørgsmål, som besvares i den fremadskridende proces:

- **HVAD HAR VI?**
Kirkegården kortlægges og registreres - et grundigt kendskab til stedet er et nødvendigt udgangspunkt
- **HVAD VIL VI?**
Åbne drøftelser af visioner, ønsker og beslutninger om mål
- **HVAD KAN VI?**
Hvilke muligheder er der for kirkegården, hvad er realistisk? Hvilke valg skal der træffes? Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde anvendes til at belyse valgmuligheder
- **HVORDAN GØR VI?**
Plejeplanens kortdel viser de valgte elementer og tekstdelen beskriver mål og tilstandskrav. Praktisk håndbogen beskriver driftsindsatsen. Det kan være en god ide at udarbejde en tids- og arbejdsplan

Det er et stykke arbejde, der skal gøres, før standarderne er omsat til plejeforskrifter i en plejeplan for den enkelte kirkegård. Arbejdet skal ske på flere niveauer og med flere aktører, der hver bidrager med holdninger og viden. De folkevalgte menighedsråd og det faglige personale skal medvirke, og kirkegårdens brugere skal også meget gerne inddrages.

I nogle tilfælde vil besvarelsen af det første spørgsmål: Hvad har vi? kunne føre til, at det som det første er nødvendigt at udarbejde en bevarings- og udviklingsplan for kirkegården. Det er tilfældet, hvis kirkegården er i forfald, eller hvis indretningen er utidssvarende. I de tilfælde må plejeplanarbejdet afvente.

Forhåbentligt vil arbejdet med plejeplanen af de fleste blive oplevet som fornuftigt. Mange vil sikkert finde det spændende at få overblik og styr på tingene med de nye redskaber. For at komme godt i gang og nå et resultat kan det være en god ide at få hjælp til processen f.eks. af en kirkegårdskonsulent, en landskabsarkitekt eller en anlægsgartner.

Plejeplaner er rammen for professionel styring og udførelse af driften og giver det fornødne overblik, så besparelsesmuligheder og rationaliseringsfordele kan blive udnyttet.

Plejeplanens tekstark.

PLEJEPLAN - ELEMENTER	
Kvalitet og mål	
Element:	
Kirkegård:	Dato:
Formål, beskrivelse og mål:	
Tilstandskrav:	
Arealopgørelse	
Mængder	Tilstandsvurdering
Korthenvisning	
Illustrationer	
Bemærkninger	

Men hvad med kirkegårdskulturen?

Fokus på driften og krav om effektivisering kan bringe opmærksomheden væk fra kirkegårdens betydning og formål som ramme om døden. Men mon ikke de overvejelser der kommer til udtryk i målsætningsdiskussioner og prioriteringer vil kunne skærpe opmærksomheden om de værdier, der knytter sig til kirkegården som et kulturhistoriske anlæg.

Kirkegården er en vigtig del af vores kulturarv, en kulturarv i stadig forandring. Vi ser, at brugen og formen ændres påvirket af skiftende krav i samfundet og ønsker hos de efterladte. Kirkegården er et dynamisk anlæg. Det er ikke nyt, at kirkegården er i forandring, det har den altid været, men det sker over meget lang tid.

På kirkegården er vi vidner til 'det langsomme skuespil'. Anlægget er bundet af fredningstider og traditioner, og vi får det indtryk, at tiden står stille. Det fascinerer de fleste. Vi oplever vores historie fortalt gennem gravstedernes inskriptioner og form, og vi føler kirkegården som både natur, kultur, historie og ånd, når vi bevæger sig ind i det rum, der afgrænses af kirkegårdsmuren.

Foto:
Kirkegårdens
mangfoldighed.

Kirkegårdens kompleksitet gør den til noget særligt i forhold til andre grønne anlæg. Det er oplevelsen af det mangfoldige kirkegårdsrum, det er centralt at bevare og udvikle. Opgaven skal løses med egnede værktøjer og bredde i de kompetencer, der inddrages.

Brugerinddragelse

I kommunerne er der i snart mange år blevet arbejdet med at udvikle driften af de grønne områder, og det er almindeligt at inddrage brugerne. Det er en klog strategi at sikre sig, at brugernes ønsker bliver hørt, når der skal planlægges for fremtiden. Det gælder også kirkegårdens fremtid. Brugere skal inddrages, måske skal der nedsættes brugerråd, som man gør i forhold til mange offentlige opgaver i disse år. Et brugerråd kan være en dialogpartner både i forhold til udviklingsplanens langsigtede mål for kirkegårdens indretning og i forhold til prioritering af ressourcerne i driften. Desuden kan brugerrådet være formidler af en større forståelse for omkostningerne ved kirkegårdsdriften og fastholde brugerne i et engagement omkring det enkelte anlæg.

Efterskrift

Poul Henningsen skrev debatbogen: *Hva' Mæ' Kulturen* i 1933. Han var kritisk i forhold til datidens kulturpolitik. Vi kan bruge hans engagement til at minde os om at kulturen - også kirkegårdskulturen - ikke kan klare sig uden opmærksomhed. Flytter vi fokus til økonomi og effektivitet, løser vi ikke opgaven som ansvarlige kirkegårdsforvaltere. Kulturen er ligesom kærligheden 'en sart blomst'. Der skal værnes om den, hvis den skal leve og udvikle sig. Ansvar ligger hos de involverede. Styringsværktøj og besparelser er aktuelle udfordring, som ikke kan stå alene, men vil kunne bruges kreativt i en udviklingsproces med kirkegårdskulturen højt på dagsordenen.

”Hvordan bevares kirkegårdskulturen”

Det var titlen på den konference, Danske Bedemænd inviterede til den 15. september 2009 i Odense.

Af Hans Chr. Broch-Mikkelsen

Pensioneret stenhuggermester

Da der er udsendt et fyldestgørende referat fra mødet, er mit ærende hverken at referere, rose eller kritisere indholdet i konferencen, men at fortælle, hvor forvirret man kan blive af alle de forskellige indtryk, sådan et møde kan afstedkomme.

Det er nærliggende, at bedemænd interesserer sig for begravelseskultur, men hvorfor interessen for kirkegårdskulturen? Er det fordi udviklingen vil vise, at om få år vil bedemændene i betydelig omfang overtage ekspedition og salg af gravsten i Danmark? I så fald er det både ønskeligt og glædeligt, at man på forskellig måde forsøger at kvalificere sig til en ny opgave.

Mest tankevækkende for mig var lektor og sociolog Michael Hviid Jacobsen Aalborg Universitet, med speciale inden for den menneskelige adfærd i forbindelse med død og begravelse.

Michaels indlæg og billedledsagelse viste romantikkens fællesoplevelse ”den andens død”. Nutidens ”den tavse eller skjulte død”. Fremtiden? ”Den selviscenesættende spekulative død”. Indlægget indeholdt blandt andet scenarier fra fortids- og nutidsforhold og rettede blikket frem mod nye tendenser og adfærdsmønstre som f.eks. skovbegravelser, frysetørring og andre bortskaffelsesmetoder. Formålet med oplæget var at visualisere nutidens forhold til døden i et fortids- og fremtidsperspektiv. Ligeledes blev der givet bud på adfærdsmønstre hos tre generelle mennesketyper: a) den traditionelle, b) den kreative, c) den alternative.

Der var måske ikke så meget nyt at hente i selve indlægget, når man er interesseret i emnet. Det som får mig til at reagere, er konklusionerne.

Hvad er kirkegårdskultur? Må jeg minde om, at kirkegården ikke alene er til for de afdøde og deres efterladte, ej heller graver eller menighedsråd. Kirkegården skal være rummelig og bør være et sted for alle borgere, derfor skal man både bevare, pleje og respektfuldt forny, således at kirkegården bevarer sit lokale særpræg. Men kirkegården skal også være et byrum og naturligvis kunne tilbyde et varieret udbud af gravpladser med forskelligt plejeniveau og nogle med individuelle muligheder ved valg af planter og gravminder.

Kirkegårdskultur er altså rummelighed, historie, mangfoldighed og lokalt særpræg. Rummelig også over for andre trosamfund og ateister.

Det var mit indtryk, at konferencens konklusion var, at man skulle aflæse nye strømninger og tendenser og så være banerfører for, eller medvirke til nytænkning og fornyelse. Hvis man i sin iver efter at påtage sig opgaver alene koncentrerer sig om sidstnævnte, kan jeg se, at der må være et behov, både når det gælder forslag til alternativ sang, musik og rituelt indhold ved en begravelse eller bisættelse. Men jeg finder det betænkeligt, hvis der aftales ting, som rettelig burde aftales med den lokale kirkegård eller med menighedens præst.

Jeg vil også nævne stenhugger Filip Møllers indlæg. Her blev vist mange eksempler på gravsten, der bar præg af, at der fremstilles mange gravsten, der er udført med ligegyldighed eller manglende faglig kunnen. Som tidligere aktiv stenhugger beklager også jeg denne uheldige udvikling, og det skal være min appel, at Stenhuggerlauget gennem kurser og holdningsbearbejdning forsøger at medvirke til et fagligt løft på dette vigtige område.

Men selv om man har faglig kompetence, er det ikke ligegyldigt, hvilken størrelse og stentype, der foreslås, eller hvilken skrift eller dekoration man vælger på en gravsten. Mange mennesker har ikke forståelse for gamle symbolers betydning. Men at medvirke til at pynte gravsten med ligegyldig, til tider ligefrem komisk udsmykning, er at gå i en anden grøft.

Det er et problem, at pårørende ikke altid taler med graver

eller kirkegårdsleder, før man vælger gravminde. Gravstenen skal naturligvis passe til omgivelserne, men der er desværre flere og flere, der af en eller anden grund presses til at vælge sten, før gravstedet er valgt.

Hvad er kultur? At bevare det bestående, eller at skabe fornyelse eller forandring?

Det må være noget af begge dele. At kassere med indsigt og forståelse og skabe rammer for nye kreative udfoldelsesmuligheder, hvor materiale, faglige muligheder og kunnen samles i et nyt fælles udtryk, der er bæredygtigt og samtidig dækker et behov ud over vor egen tid.

Afslutningsvis skal også nævnes at Finn Langager Larsen, Kirkeministeriet, holdt et meget indholdsrigt og spændende indlæg om kirkegårdenes økonomiske fremtid. (Se artiklen side 6).

Når der i fremtiden vil blive krævet fuld dækning for de faktiske udgifter, sammenholdt med at menighedsrådene i de kommende år vil blive pålagt at finde betydelige besparelser, kan man naturligvis ikke undgå at være bekymret for, hvordan vore kirkegårde kommer til at se ud i fremtiden. Jeg tror, at det kræver nytænkning og driftsomlægninger. Her vil det nok være et godt råd, at man søger professionel hjælp af en kirkegårdskonsulent. Man bør søge væk fra, at en kirkegård skal ligne en prydhave fra halvtredserne med afstukne kanter og sirligt revne havegange. Jeg tror også, det ligger i tiden, at man forventer, at anlæg og kirkegårde i fremtiden får mere naturpræg. Måske kan man søge inspiration ved at finde ud af, hvordan kirkegården oprindeligt så ud, og hvordan den har udviklet sig op gennem tiden.

Det er naturligvis en udvikling, vi i bestyrelsen for kirkegårdskultur har fokus på og vil følge tæt. Økonomi eller mangel på samme vil være et emne, der vil fylde meget i foreningens arbejde i de kommende år.

Jeg vil slutte mit korte indlæg med at takke Danske Bedemænd for et spændende og inspirerende møde og opfordre til, at interesserede bliver medlem af Foreningen for Kirkegårdskultur.

ASCE årsmøde i Granada

Den 1. - 2. oktober 2009

Af Stine Helweg

Kirkegårdsvejleder i Københavns Kommune.

ASCE - Association of Significant Cemeteries in Europe - holdt i år sit årsmøde i Granada, som trods en overordentlig smukt beliggende kirkegård nok er bedst kendt for sit mauriske fæstningsværk Alhambra. Årsmødet blev afholdt i umiddelbar nærhed af begge, og der var da også afsat tid til besøg på både kirkegård og fæstningsværk i det til årsmødet hørende konferenceprogram. Over 100 deltagere fra i alt 16 europæiske lande havde meldt deres deltagelse, heraf under tegnede, der deltog som repræsentant for Københavns Kommunes kirkegårde. Ikke overraskende var især de spanske kirkegårde velrepræsenterede. Konferencensproget var derfor engelsk og spansk - med simultantolkning som kærkommen støtte til de af deltagerne, der kun forstod ét af sprogene.

Konferencen, hvis tema i år var "Kultur og turisme", blev åbnet af Granadas borgmester, som flankeret af chefen for Granadas begravelsesvæsen og ASCE's formand gennem nu to år, Maria Luisa Yzaguirre fra Barcelona, bød velkommen. Herefter afholdtes selve årsmødet med dels styregruppens beretning for det forgangne år, dels valg af formand og ny styregruppe. Maria Luisa Yzaguirre modtog genvalg, ligeledes størstedelen af styregruppens medlemmer, der tilsammen repræsenterer landene Spanien, Slovenien, Tyskland, Frankrig, Storbritannien, Italien og Estland.

ASCE's styregruppe har i det forgangne år især arbejdet på at klargøre organisationen til en indstilling til Det Europæiske Institut for Kulturruter under Europarådet. En stor del af beretningen og en del af konferencen omhandlede derfor dette koncept.

De europæiske kulturruter, der opstod som konsekvens af Europarådets ønske om at belyse fælleseuropæisk kulturarv, lanceredes i 1987, hvor pilgrimsvejene til Santiago del Compostella udnævntes som den første kulturrute. Siden er det blevet til 25 af disse europæiske kulturruter, bl.a. en Silkerute, en Barokrute, en Mozartrute, en Vikingarv-rute, en Sigøjnerrute og en Parker og haver-rute.

Til disse 25 ruter ønsker ASCE altså føjet nok én, nemlig en såkaldt 'Europæisk Kirkegårdsrute'. ASCE's målsætninger - at promovere de europæiske kirkegårde som fællesmenneskelig kulturarv og at arbejde for bevaring og udbredelse af kirkegårdenes værdier - spiller udmærket sammen med målsætningen for de europæiske kulturruter, og håbet er naturligvis, at det kvalitetsstempel, som etableringen af en europæisk kirkegårdsrute vil være for det europæiske kirkegårds-samarbejde, vil fremme disse målsætninger.

For at nye ruter kan antages, kræves en såkaldt "management plan", altså en plan for, hvordan ruten skal realiseres. I en sådan plan skal indgå planer for involvering af politiske organisationer (byråd, f.eks.), turistindustri samt undervisnings- og forskningsinstitutioner. Desuden skal planen forholde sig til bl.a. kvalitetskrav til de indgående institutioner (krav til informationsmateriale, til guide ture), kommunikations- og markedsføringsplaner, finansieringsplaner - med meget mere.

ASCE's styregruppe har hyret en konsulent til at assistere med udarbejdelsen af denne plan, der altså skal indgå i indstillingen til Det Europæiske Institut for Kulturruter. ASCE samt de af ASCE's medlemmer, der har meldt sig som deltagere i en evt. europæisk kirkegårdsrute, finansierer denne konsulents arbejde (medlemmerne med hver 300 euro). Hvis en europæisk kirkegårdsrute antages, kan der formentlig påregnes europæiske støttemidler til realiseringen af de indgående aktiviteter.

Som nævnt fyldte arbejdet med den europæiske kirkegårdsrute godt i conferenceprogrammet, men der var også plads til et par rundbordssamtaler - én mindre vellykket, der under overskriften "Liv og død forenet af kultur" fik favnet alt for vidt og led under et tilbagevendende problem i ASCE-regi: nogle foredragsholderes komplet uigenkendelige engelsk. Konferencens anden rundbordssamtale - om dét at forvalte betydningsfulde kirkegårde med fokus på kultur og

turisme - spændte bedre af. Her gjorde især Barcelonas kirkegårde sig bemærket - man har her virkelig sat tiltagene i forhold til turisme i system. Bl.a. har man indgået aftale med virksomhederne bag byens sightseeing-busser om at placere et stoppested ved byens ældste kirkegård Poblenou. Der er også indgået aftale med private turistguider om at inddrage kirkegårdene som genstande for guidede ture. Kirkegården har også selv taget initiativ til rundvisningsaktiviteter, bl.a. natrundvisninger, dramatiserede rundvisninger og undervisningsrelaterede rundvisninger. Alt sammen med den konsekvens, at antallet af besøgende med en kulturel indfaldsvinkel til kirkegårdene er steget væsentligt.

Den alt i alt meget velarrangerede konference afsluttedes med aftenrundvisning på Alhambra. Her sagde deltagerne så farvel og tak til hinanden og på gensyn i 2010, hvor det er Cagliari på Sardinien, der har påtaget sig værtskabet for ASCE's årsmøde.

Læs mere her:

<http://www.significantcemetries.org/>

http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?

Dansk kirkegårdskultur

Af Elof Westergaard

Provst og formand for Foreningen for Kirkegårdskultur

Museet for Religiøs Kunst i Lemvig viste sommeren 2009 en udstilling af maleren Niels Bjerre (1864-1942). Den samlede udstilling bliver i 2010 også præsenteret på Sophienholm i Kgs. Lyngby.

Maleren Niels Bjerre er kendt for sine billeder med motiver fra den vestjyske egn omkring Lemvig. Han skildrede i stærke og realistiske billeder det religiøse liv, ikke mindst den missionske vækkelse i Harboøre og Vrist. Blandt de mest kendte billeder er skildringen af et bønnemøde.

Niels Bjerre malede flere gange billeder af kirker og kirkegårde, bl.a. det store billede *Harboøreboere ved kirken* (1906). Disse billeder viser et lille udsnit af dansk kirkegårdskultur omkring år 1900.

De vestjyske kirkegårde har i kraft af vejr og vind altid været meget enkle, og de fremstår den dag i dag nærmest nøgne i forhold til de kirkegårde omkring Haderslev, som Foreningen for Kirkegårdskultur besøgte under årsmødet i 2009.

Det tyvende århundrede

Maleren Niels Bjerres kirkegårdsbilleder viser, hvordan den borgerlige mindekultur, som voksede frem på de danske kirkegårde igennem det 19. årh., endnu ikke omkring år 1900 havde sat sit spor på de kystnære vestjyske kirkegårde. Et enkelt kors og en enkelt marmorsten er alt, hvad man ser i billedet *Harboøreboere ved kirken*.

Niels Bjerres skildring af kirkegårde fortæller således om en

bestemt egn, men de kan samtidig minde os om, hvor store forandringer, der er sket på kirkegårdsområdet i de sidste hundrede år.

En rigere og mere velholdt kirkegård fremstod op igennem det tyvende århundrede. En velpasset og ordnet kirkegård, beplantet med buske, hække og årstidens blomster. Enkeltgravene blev tydeligere markeret, og flere og større gravminer kom til i den første halvdel af det tyvende århundrede. Ændret gravform, fra kiste- til urnebegravelse, har så siden sat sit spor og medført en udvikling i retning af mindre sten, mange plæneste og flere fællesanlæg.

Den øgede velstand i samfundet har sat sit præg på kirkegårdene. Det er blevet til mere pasningskrævede anlæg styret af gravere, kirkegårdsledere, menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser.

Og kirkegården er blevet en større arbejdsplads i takt med, at mobiliteten i samfundet er øget. De pårørende bor sjældent det samme sted gennem generationer, så pasningen af familiens gravsteder er overladt til andre. Pasningen af gravstederne er i højere og højere grad blevet et anliggende for de professionelle.

Det 21. århundrede

Nutidens danske kirkegårde er meget velpassede. De er grønne og giver samtidig plads til, at der kan sættes et værdigt minde over den døde. Vi har umiddelbart fjernet os langt fra den kirkegård, som maleren Niels Bjerre skildrede omkring år 1900. Men nogle af de udviklingstendenser, som vi i dag kan se finde sted på kirkegårdsområdet, samt de store udfordringer, som står foran kirkegårdskulturen, peger imidlertid tilbage på tidligere tiders mere enkle kirkegårde. Bjerres kirkegårdsskildring træder pludselig frem som en mulig fremtid.

Mange ytrer i dag ønske om en mere skovagtig kirkegård og en kirkegård, hvor skellet mellem uden for og inden for kirkegårdsdiget er mindre og svagere markeret. Det større fokus på kirkegårdens økonomi og den nødvendige investering i en ny billigere kirkegårdsdrift kan her virke i samme retning.

Det bliver i den forbindelse en udfordring for menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser på en og samme gang at give plads til ønsket om kirkegårde, som er mere i pagt med den omkransende natur, og så samtidig give plads til mindekul-

turen, som i dag ikke kun er kendetegnet ved gravminder, men også rummer meget andet som f.eks. opstilling af små olielamper, stenfigurer, kitsch m.m. Det er vigtigt, at vi skærper vores sans for, at skovkirkegård og de nye måder, vi mindes de afdøde på, går hånd i hånd. Kirkegården er altid mere end en skov, et klitlandskab, en have og en park. Kirkegården er det særlige sted, hvor vi begraver de døde og sætter dem et minde.

Den enkle, næsten nøgne naturkirkegård, som Niels Bjerre skildrer, har noget for sig også i den kommende tids udvikling. Den naturlige bevoksning i området udenfor kirkegården må efter min opfattelse gerne i højere grad blive en del af kirkegårdens beplantning. Men det er samtidig vigtigt at pointere værdien af, at kirkegården er indhegnet. Jordvolden, hegnet, kirkegårdsdiget, det hvide stakit eller muren, som sætter skel mellem kirkegården og rummet udenfor er vigtig. Indhegningen understreger, at kirkegården er et særligt sted, som vi skal omgærde med en vis pietetsfølelse og respekt.

Metrosagen i København har desværre med al tydelighed vist en manglende fornemmelse i samfundet for det særlige rum, kirkegården er. Flere politikere og embedsmænd har ikke fundet det problematisk at flytte knoglerester fra selv ikke-sløjfede grave. Det er ganske enkelt udtryk for en mangel på respekt for de døde og de begravede.

Kirkegårdsdriften i dag er de fleste steder meget ressourcekrævende og meget dyr. De pårørende skal naturligvis betale det, som det koster at få det enkelte gravsted passet. De reelle udgifter til det enkelte gravsted skal dækkes ind. Det er man rundt om i landet i stigende grad blevet bevidst om. Det medfører mere driftsstyring af kirkegårdene, men de kirkegårdsansvarlige bør samtidig arbejde med en udviklingsplan for den enkelte kirkegård. Det enkelte menighedsråd og/eller kirkegårdsbestyrelse bør ikke kun sætte taksterne op, så de dækker de reelle omkostninger. Man skal samtidig overveje, om man har den kirkegård, man gerne vil have. Det er en god og spændene opgave, som menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser trygt kan gå i gang med. Kirkegården er nemlig ikke kun de pårørendes sted. Kirkegården er et fælles rum.

Artiklen er et redigeret uddrag af formandsberetningen fra årsmødet i Haderslev 2009

Glimt fra årsmødet

Den 8. - 9. juni 2009

Af Karin Kryger

Kunsthistoriker, mag.art. og sekretær for Foreningen for Kirkegårdskultur

Foreningens medlemmer mødtes 8. juni 2009 på Hotel Norden i Haderslev.

Kl. 16,00 afholdtes generalforsamling, hvor formanden Elof Westergaard bød velkommen.

Provst Klaus Frisman blev valgt som dirigent.

Formandens beretning blev godkendt.

Ved kassereren Hans Broch Mikkelsens fremlæggelse af det reviderede regnskab måtte der konstateres et underskud på 50.000 kr. Balancen er på 277.107 kr. På den baggrund foreslog bestyrelsen at hæve kontingentet til 300 kr. Forsamlingen godkendte ved håndsoprækning kontingentforhøjelsen.

Kassereren appellerede til, at navn fremgår af indbetalinger. Det blev foreslået, at foreningen bruger PBS.

Institutionsmedlemskaber, det er betalt af institutioner tegner normalt medlemskab for hver ansat.

Kassereren tilbød at arrangere en udflugt til BUGA-udstillingen i Swerin. Den må ikke koste foreningen noget.

På valg var formanden Elof Westergaard og kassereren Hans Broch-Mikkelsen, der begge tilbød at forsætte. Begge blev genvalgt med applaus. Suppleanter Hasse Nedelberg Jørgensen og Filip Møller. Begge blev genvalgt med applaus.

Henning Hansen og Jens Dejgaard Jensen valgtes med applaus til revisorer og Eivind Wad valgtes med applaus til suppleant.

Årsmødet 2010 blev fastlagt til 17.-18. maj i Odense. Temaet vil denne gang være Bykirkegårde, ligflytninger mm.

Grarup Kirkegård.
Foto: Karin Kryger 2009.

Klosterkirkegården i Haderslev.
Foto: Karin Kryger 2009.

Klosterkirkegården Haderslev.
Monument for danske soldater faldet i tysk tjeneste under 1. verdenskrig.
Foto: Karin Kryger 2009.

Fra salen indkom forslag om at lægge årsskriftet ud på nettet. Et medlem undrede sig over, at der ikke er flere menighedsråd, der er medlem af foreningen. Formanden var enig heri. Et medlem fandt det u hensigtsmæssigt, at man ikke mere kan have fælles kirkegårdsbestyrelser. Formanden svarede, at foreningen desværre ikke er blevet hørt i denne sag. Menighedsråd skal nu være ansvarlige for kirkegårdene, ikke de fælles kirkegårdsbestyrelser.

Der blev udtrykt alvorlig bekymring over de planlagte lovændringer vedrørende kirkegårdskonsulenter. Formanden svarede, at foreningen arbejder på et hørings-svar. Flere medlemmer anbefalede varmt, man bibeholdt kirkegårdskonsulenterne

Dirigenten takkede for god ro og orden og afsluttede generalforsamlingen.

Efter middagen var der foredrag. Biskop Niels Henrik Arendt, Haderslev Stift talte om *Hvad gør kulturen ved vores omgang med døden*. Biskop Arndt påpegede forskellen på de forskellige kulturers opfattelse af døden. I Østen ønsker man at forsvinde og i Vesten frygter man at forsvinde. Biskop Arendt mente, at foreningen skal bidrage med almen dannelse i forbindelse med døden og opdrage til respektfuld omgang med døden.

Herefter holdt Hans Jørgen Vester, Karin Blumenstock og Nikolaj Tymms-Andersen et oplæg om gravminder i det 21. århundrede.

Foreningen medlemmer udviste ved samtlige oplæg som

Haderslev Domkirke.
Foto: Karin Kryger 2009.

vanligt et stort engagement og en stor spørgelyst. Oplæggene sluttede med, at Preben Skaarup gennemgik morgendagens udflugt.

Aftenen sluttede med fælles hygge i baren.

Udflugten den 9. juni startede med morgenandagt i den smukke domkirke. Efter morgenandagten var der rundvisningen i domkirken, der rummede mange spændende detaljer, bl.a. en døbefont støbt i Flensborg i 1485.

Herefter spadserede man op til Klostekirkegården, der ligger smukt og højt i den gamle bys udkant med udsigt ud over Haderslev Dam. På den ældste del af kirkegården har der været begravelser siden 1200-tallet, den nyere del blev indviet i 1808. Kirkegården er præget af gamle lindetræer og interessante ældre gravminder også fra den tyske tid.

Turen gik derefter til Sdr. Starup Kirkegård smukt beliggende ved Haderslev fjord. Man kunne godt ønske, at hækken omkring kirkegården havde været lidt lavere, så man kunne se, hvor smuk kirkegårdens beliggenhed i virkeligheden er.

Nu gik turen til Grarup kirkegård, hvor foreningens medlemmer beundrede anlægget og de smukt klippede hække.

Frokosten blev indtaget i den morsomme teatersal i Årøsund.

Turen gik herefter til Hoptrup og Haderslev Assistens Kirkegård. Regnen tog desværre til, men humøret hos deltagerne fejlede ikke noget. Det blev en meget våd afsked foreningens medlemmer tog med hinanden sidst på eftermiddagen.

Sdr. Starup Kirke.
Foto: Karin Kryger 2009.

Hoptrup Kirkegård.
Foto: Karin Kryger 2009.

Frokost i Årøsund.
Foto: Karin Kryger 2009.

Foreningen for Kirkegårdskultur

Foreningens formål

Foreningen for Kirkegårdskulturs formål er at virke for, at kirkegårdens æstetiske, kulturhistoriske og landskabelige værdier bevares og udvikles således, at kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser.

Aktiviteter

Foreningens formål søges bl.a. opnået ved:

- udgivelse af årsskriftet Kirkegårdskultur, der sendes til alle medlemmer
- udgivelse af pjecer og andre publikationer, der omhandler kirkegårdens forhold
- afholdelse af foredrag og temadag samt ekskursioner i hele landet

Endvidere arbejder foreningen over for myndighederne for en formålstjenlig planlægning og lovgivning vedrørende kirkegårdsområdet og kirkernes omgivelser, samt for over for almenheden at skabe interesse og forståelse herfor, da kirkegårdene er en vigtig del af vores kulturarv.

I samfundet sker der hele tiden en udvikling, der påvirker gravskikke og kirkegårdens udseende. Foreningen for Kirkegårdskultur arbejder for at påvise og fastholde de kulturhistoriske værdier på kirkegårdene, således at disse ikke udsættes

for voldsomme og modeprægede omlægninger, og for at de nødvendige ændringer indpasses i en værdig sammenhæng.

Foreningens årsmøde er et to-dages arrangement med foredrag og ekskursioner. Man tilstræber at årsmøderne geografisk bliver placeret forskellige steder i landet.

2009-10

Årsmødet 2009 fandt sted i Haderslev, og det blev et vellykket årsmøde (se omtalen fra årsmødet ved Karin Kryger).

Årsmødet i 2010 vil finde sted i Odense den 17.-18. maj.

Den 14.-15. november 2010 vil der desuden blive afholdt en konference på Løgumkloster højskole. Konferencens tema er Dødens pris.

Foreningen for Kirkegårdskultur får i årets løb mange henvendelser. Vi er en forholdsvis lille forening, men vi forsøger efter bedste evne at besvare spørgsmål eller få dem kanaliseret hen til den rette vedkommende. Bestyrelsen forsøger fortsat at gøre brug af og udvide det netværk, som foreningens medlemmer udgør.

Foreningens enestående styrke er, at den rummer en mangfoldighed af blikke på kirkegårdsspørgsmål. Foreningen har stor bredde. Her er både gravere, kirkegårdsledere, stenhuggere, landskabsarkitekter, menighedsråd, præster og mange flere, som er medlemmer. Det højner diskussionen og udvider synet og perspektivet på de danske kirkegårde.

Kontingent

Kontingentet for enkeltmedlemmer udgør 300, kr. pr. år. Medlemmerne får tilsendt foreningens årsskrift og rabat ved deltagelse i årsmødet.

Yderligere oplysninger og indmeldelse

Yderligere oplysninger om foreningen kan fås ved henvendelse til foreningens kasserer eller formand.

Indmeldelse kan ske gennem hjemmesiden

www.kirkegaardskultur.dk eller til foreningens kasserer.

Bestyrelsen

Foreningen for Kirkegårdskultur 2009-2010

Formand: Elof Westergaard
Foreningen for Kirkegårdskultur
Vestre Allé 5
8600 Silkeborg
Tlf. 86 80 19 27
eve@km.dk

Næstformand: Mette Fauerskov
Skt. Pauls Kirkeplads 9B
8000 Århus C
Tlf. 86 12 16 66, mobil 22 25 86 67
mf@mflandskab.dk

Kasserer: Hans Broch Mikkelsen
Strandparken 16
5800 Nyborg
Tlf. 65 31 02 49
brochm@privat.dk

Sekretær: Karin Kryger
Hvidørevej 35
2930 Klampenborg
Tlf. 39 64 40 36, mobil 20 91 32 90
ketskryger@mail.tele.dk

Øvrige bestyrelsesmedlemmer

Steen Jensen
(Stenhuggerlaugets repræsentant)
N. A. Christensensvej 41
7900 Nykøbing Mors
Tlf. 97 72 28 17
steen.j@vip.cybercity.dk

Eva Møller
Jomsborgvej 33
3650 Ølstykke
Tlf. 47 17 43 55, mobil 40 30 43 55
eva_moel@post12.tele.dk

Filip Møller
Vedbæksvænget 16
8700 Horsens
Tlf. 22 88 40 14, mobil 40 95 59 33
filip@post10.tele.dk

Charlotte Skibsted
Løjesøvej 13
3670 Veksø Sjælland
Tlf. 47 17 02 16, mobil 40 32 66 59
mail@c-skibsted-landscape.dk

Elisabeth Hess Thaysen
Kålungsvej 33 B
2320 Farum
Tlf. 44 95 21 69
elisabeth@farumkirkegaard.dk

Hasse Neldeberg Jørgensen
Askov Kirkevej 7
6600 Vejen
Tlf. 21 25 89 67, mobil 22 25 22 32
hnj@km.dk

